

॥ नाट्यशास्त्रम् ॥

НАТЪЯ ШАСТРА

ТРАКТАТ ПОСВЯЩЁННЫЙ ТАНЦУ

ПЕРЕВОД С ОРИГИНАЛЬНЫМ ТЕКСТОМ

Буренкова В.И. под редакцией Розенбейма И.К., техническая редакция Буренковой И.А.

Словари и литература:

Sanskrit-English dictionary (Etymologically and Philologically Arranged with special reference to Cognate Indo-European Languages),

Sir Monier Monier-Williams, Motilal Banarsidasspublishers Private Limited, Delhi. 2002

«Санскритско-русский словарь», В.Л.Кочергина, М., издательство «Филология», 1996.

Sanskrit-English.Dictionary - MacDonell.A.A, Oxford, 1893

Санскритско-русский учебный словарь, версия 1.0 от 16.12.04 - Лихущина Н.П.

Санскритско-русский симфонический словарь академика АН ТССР Смирнова Б.Л., издательство АН ТССР, Ашхабад, 1962 г.

THE PRACTICAL SANSKRIT-ENGLISH DICTIONARY, VAMAN SHIVRAM APTE,

Motilal Banarsidass publishers Private Limited. Reprint: Delhi. 1985

«Этюды о санскрите» Тетерук В.Г., Розенбейм И.К. Киев 09.2015

«The Natyashastra» English Translation with Critical Notes, Adya Rangacharya, New Delhi 1999, ISBN 81-215-0680-8

Киев 01.2016

Глава 1

Происхождение Натья-шастры

Однажды Атрея (A:TREYA) вместе с другими мудрецами пришёл к Бхарату – великой душе и знатоку Натьи (NA:TYA - драма+танец+музыка). Бхарата, совершив обряд ежедневного омовения, сидел среди своих сыновей (последователей). Присоединившись к группе, мудрецы со всей учтивостью спросили Бхарата о созданной им Натья-веде (NA:TYA-VEDA). "Известно, что она написана в прекрасном стиле и равна Ведам, - сказали они, - не мог бы Ты поведать нам, как Ты пришёл к её написанию и для кого? Какие предметы с ней являются родственными? Как насчёт её авторитетности? Как она должна быть использована?"

В ответ на их любопытство Бхарата сказал: "Натья была создана Брахмой. Я расскажу вам эту историю. Слушайте меня со всем смирением и вниманием".

"Давным-давно, – начал Бхарата, - люди, живущие в этом мире страданий и удовольствий, ведомые жадностью и алчностью, завистью и злобой, скатились к вульгарному и нечистому образу жизни. В те времена этот мир был населён богами - Сурами (тридцать из тридцати трёх богов), Ассурами, Ракшасами, Якшами, Паннагами и Гандхарвами. Разные владыки правили в те времена. Среди них были и боги, которые, придя к Брахме, попросили его: "Пожалуйста, подари нам нечто, что будет не только учить нас, но будет приятно и взгляду и слуху. У нас есть Веды, однако Шудрам запрещено их изучение. Почему бы не создать для нас пятую Веду, которая была бы доступна всем кастам?"

Брахма согласился. Оставив своих просителей, он медитировал в одиночестве и наконец решил создать пятую Веду, включающую в себя все искусства и знания и также дарующую просветление.

Он сделал это, взяв слова из Риг-веды, музыку – из Сама-веды, движения и внешний облик танцора – из Яджур-веды, а приёмы выражения эмоций - из Атхарвана-веды. Затем он позвал Индру и остальных (двадцать девять) богов и сказал: "Это Натья-веда. Пусть боги практикуют её. Это искусство и знание (авт. Натья-йога; NA:TYA-YOGA) требует последователей, которые являются развитыми (и динамичными), разумными, наблюдательными и самоуправляемыми". \ 1-1-20 \

Совместная работа Бхарата

Подумав, Индра сказал, что боги не смогут практиковать её, так как они не обладают всеми этими качествами. "Заниматься ей смогут мудрецы, ведь они усвоили учение Вед и также они обладают самоконтролем", - добавил он. Поэтому так и случилось, что Брахма перепоручил её мне. "У тебя очень много сыновей (последователей), так что ты можешь начать практиковать Натья-веду", - повелел он. Итак, я начал её освоение с моими сыновьями, назначив каждому подходящую роль, рассказав им, где стоять и как двигаться, и также обучая их словам, эмоциям и движениям (т.е. BHA:RATI:-, SA:T:VATI:- и A:RABHA.TI:-VRiT:I)". \ 1-21-41 \

Кайшики-врытти

Когда я рассказал Брахме о проделанной мной работе, он предположил, что следует добавить грации (Кайшики KAI`SHIKI: (от Киша KI:ShA - птица) и предложил свою помощь в обеспечении всем необходимым для этого. И затем я своими глазами увидел танцующего бога Шиву, все его движения, жесты и эмоции. В результате я сказал Брахме, что исполнение (VRiT:I) станет более изящным, если будет осуществляться девушками, обладающими природной грацией, в красивых костюмах и под аккомпанемент музыки. Так он (Брахма) создал Апсар (небесных танцовщиц), чтобы танцевали, Наряду и Гандхарвов, чтобы пели и Свати, чтобы играть на инструментах. С помощью всего этого я смог закончить свои приготовления. \ 1-42-51 \

Первое представление

Затем я пошёл к Брахме и сказал ему, что все приготовления окончены и спросил, что мне нужно делать дальше. "Очень хорошо, - сказал Брахма, - у нас как раз есть подходящий повод для выступления. Пусть Натья-веда будет исполнена на фестивале флага Махендры".

Поводом для празднования была победа Индры, одержанная при помощи других богов над Ассурами и возглавлявшими их Данавами. Поэтому я начал представление с Нанди – пения восьми строф из Вед, приносящего необходимое благословение. После этого началась пьеса, включающая рукопашный бой, бой с оружием, разрушение, злобный рёв и т.д. и которая закончилась поражением демонов перед (тридцатью) богами. Брахме и другим богам так понравилось представление, что они осыпали актёров дарами: Индра даровал знамя (символ вечной славы; DHVAJA), Брахма - изогнутую палочку (для письма), Варуна - бутылку (для воды) из тыквы, Сурья – зонт (символ покровительства), Шива - сиддхи (совершенство), Вайю – веер, Вишну – царское сиденье, Кубера – корону, богиня Сарасвати – звучность (акустическую силу звука). Якши, Ракшасы и Паннаги (демоны-змеи) также дали подходящие подарки. || 1-52-63 ||

Первый бунт

Однако когда первый спектакль закончился поражением Асуров, последние из них - Даитьи пришли в ярость, и, ведомые Вирупакшей, призвавшего Вигхнов (демонов, создающих препятствия), устремились к сцене, крича: "Мы не потерпим этого", "Вперёд!" и т.п. С помощью магии (МА:УА:) им удалось остановить речь, движения и отнять память танцоров. Увидев беспомощность и бессознательность Сутра-дхары (распорядителя) на сцене, Индра удивился: "Что не так?", и затем, войдя в Дхьяну (медитацию), он обнаружил, что Сутра-дхара и другие были остановлены магией демонов. В ярости он поднял свой лучший из прочих флаг и изрядно поколотил демонов. Бегство демонов доставило большую радость всем богам. "Что за чудесное оружие этот флаг! Он, будучи истрёпанным, одолел демонов. Пусть отныне он будет зваться как стяг - Джарджара (истрёпанный; JARJARA), и пусть в будущем он разрушает все препятствия!" - воскликнули они. "Да будет так!" - сказал Индра. || 1-64-75 ||

Первый театр

Затем я пошел к Брахме и поведал ему о том, что демоны пытались разрушить Натью и попросил его найти способы защиты. Он позвал Вишвакармана, небесного архитектора, и приказал ему построить Натья-вешман (театр) со всем необходимым, не жалея усилий. Вскорости он был готов, и Брахма в сопровождении Индры и других богов осмотрел его. Затем он приказал богам убедиться, что он защищён со всех сторон. Общая защита была возложена на Луну; Лока-палы (защитники миров) были размещены в разных углах, а Маруты (боги ветров) – на расстоянии, Митра (бог Солнца) был установлен над Непатхьей (т.е. сценой или кулисами), а Варуна был поставлен на защиту пространства над ней; жертвенник был защищён Агни, а музыкальные инструменты – Диваукасами; четыре Варны (божества, покровительствующие четырём кастам) были помещены внутри четырёх опор сцены, а Адитьи (божественные сыновья Адити) и Рудры (одиннадцать «ревунов» - смерчей Шивы) – между ними. Индра расположился вблизи Ранга-питхи (сцены), а свои молнии, злых Даитьев разящие, разместил в Матта-вараньях (см. || 2-63-67 ||). Сам Брахма занял центр Ранга-питхи (RAN`GA-PI:THA), Шанкара и Вишну также внесли свой вклад, заняв надлежащие места, как и многие другие существа, включая Ракшасов, Якшей и Паннагов. Индра стал защитником актёров, а богиня Сарасвати – актрис. || 1-76-97 ||

Хвалебная песнь Натьи

Размещённые Брахмой по своим местам, Боги сказали, что теперь им нужно усмирить Вигхнов; если последние не согласятся, то им необходимо преподнести дары или, если этого окажется мало, подкупить их; но если и этот способ не сработает, тогда следует попытаться внести среди них раскол; сила же должна быть применена только в случае неудачи при осуществлении предыдущих трёх вариантов.

Брахма с этим согласился. Он спросил Вигхнов, почему те хотели разрушить Натью. Вирупакша, выступивший от имени Вигхнов, сказал, что созданная Брахмой Натья-веда была написана, чтобы славить богов за счёт их (Вигхнов) унижения. "Ты создатель не только богов, но и наш также. Ты не должен был делать этого", - добавил он. Тогда Брахма сказал: "Если это всё, то вам незачем чувствовать злость или обиду. Я создал Натья-веду, чтобы показать хорошие и плохие поступки и чувства как богов, так и вас. Это также наглядная демонстрация бытия трёх миров, а не только богов и вас. В ней отражены Дхарма (нормы морали), Артха (цели), Кама (желания), юмор, борьба, жадность и убийства; она указывает норму для людей, идущих неверной дорогой; описывает должное наслаждение ищущим радость; она даёт обуздание неучтивым и стойкость благонравным; она придаёт мужество страшась и вдохновляет на подвиги храбрых; дарит знание необразованным и мудрость учёным; она - развлечение богатых и сила духа убитых горем; она сулит богатство для тех, кто хочет даровать средства к существованию и необходимый баланс обеспокоенным душам; Натья – это олицетворение этого мира, включающего разнообразные эмоции и многообразные обстоятельства. Она дарит покой, увеселение и счастье, как и полезный совет, основанный на действиях имеющих высокое, среднее и низкое развитие людей. Она приносит умиротворение и отдохновение людям, страдающим от печали, усталости, горя или беспомощности. Невозможно найти такое искусство, знание, Йогу или действие, которое не было бы упомянуто в Натье".

Затем он приказал богам совершить жертвоприношение на сцене согласно надлежащим обрядам, читая Мантры, предлагая жертвы, еду и питьё. "Никогда не начинай выступление без Натья-намаскара - поклонения сцене (Ранга; RAN'GA), а само выступление должно быть подношением божествам, иначе бесплодным окажется оно. Поэтому начинай с поклонения Ранге, таким образом у меня испрашивая позволения",- сказал он мне. \\ 1-98-127/9 \\

॥ नाट्यशास्त्रम् अध्याय १ ॥

॥ श्रीरस्तु ॥ भरतमुनिप्रणीतं नाट्यशास्त्रम् । अथ प्रथमोऽध्यायः ।

प्रणम्य शिरसा देवौ पितामहमहेश्वरौ । नाट्यशास्त्रं प्रवक्ष्यामि ब्रह्मणा यदुदाहृतम् ॥ १ ॥ समाप्तजप्यं व्रतितं स्वसुतैः परिवारितम् । अनध्याये कदाचित्तु भरतं नाट्यकोविदम् ॥ २ ॥ मुनयः पर्युपास्यैनमात्रेयप्रमुखाः पुरा । पप्रच्छुस्ते महात्मानो नियतेन्द्रियबुद्धयः ॥ ३ ॥ योऽयं भगवता सम्यग्रथितो वेदसम्मितः । नाट्यवेदं कथं ब्रह्मन्नुत्पन्नः कस्य वा कृते ॥ ४ ॥ कत्यङ्गः किम्प्रमाणश्च प्रयोगश्चास्य कीदृशः । सर्वमेतद्यथातत्त्वं भगवन्वक्तुमर्हसि ॥ ५ ॥ तेषां तु वचनं श्रुत्वा मुनीनां भरतो मुनिः । प्रत्युवाच ततो वाक्यं नाट्यवेदकथां प्रति ॥ ६ ॥ भवद्भिः शुचिभिर्भूत्वा तथाऽवहितमानसैः । श्रूयतां नाट्यवेदस्य सम्भवो ब्रह्मनिर्मितः ॥ ७ ॥ पूर्वं कृत्येगविप्रा वृत्तवायम्भुवेऽन्तर । त्रेतायुगस्थे सम्प्राप्ते मनोर्वैवस्वतस्य तु ॥ ८ ॥ ग्राम्यधर्मप्रवृत्तुः कामलोभवशं गते । ईर्ष्याक्रोधादिसंमद्धे लोके सुखितदुःखिते ॥ ९ ॥ देवदानवगन्धर्वयक्षरक्षोमहोरगैः । जम्बुद्वीपे समाक्रान्ते लोकपालप्रतिष्ठिते ॥ १० ॥ महेन्द्रप्रमुखैर्दक्षैकः किल पितामहः । क्रीडनीयकमिच्छामो दृष्यं श्रव्यं च यद्भवेत् ॥ ११ ॥ न वेदव्यवहारोऽयं संश्राव्यः शूद्रजातिषु । तस्मात्सृजापर वैदं पञ्चमं सार्ववर्णिकम् ॥ १२ ॥ एवमस्त्विति तानुत्त्वा देवराज विसृज्य च । सस्मार चतुरो वेदान्योगमास्थाय तत्त्ववित् ॥ १३ ॥ (नेम वेदा यतः श्राव्याः स्त्रीशूद्राद्यासु जातिषु । वेदमन्यत्ततः स्रक्ष्ये सर्वश्राव्यं तु पञ्चमम् ॥) धर्म्यमर्थ्यं यशस्यं च सोपदेश्य संसद्ब्रह्मम् । भविष्यतश्च लोकस्य सर्वकमानुदशकम् ॥ १४ ॥ सर्वशात्रार्थसम्पन्नं सर्वशिल्पप्रवतर्कम् । नाट्याख्यं पञ्चमं वेदं सैतिहासं करोम्यहम् ॥ १५ ॥ एवं सङ्कल्प्य भगवान् सर्ववेदाननुस्मरन् । नाट्यवेदं तंतश्चक्रे चतुर्वेदाङ्गसम्भवम् ॥ १६ ॥ जग्राह पाठ्यम् भेदसामभ्यो गीतमेव च । यजुर्वेदादभिनयान् रसानार्थवर्णादपि ॥ १७ ॥ वेदोपवदौ सम्बद्धो नाट्यवेदो महात्मना । एवं भगवता सृष्टो ब्रह्मणा

सर्ववेदिना ॥ १८॥ उत्पाद्य नाट्यवेदं तु ब्रह्मोवाच सुरेश्वरम् । इतिहासो मया सृष्टः स सुरेषु नियुज्यताम् ॥ १९॥ कुशला ये विदग्धाश्च प्रगल्भाश्च जितश्रमाः । तेष्वयं नाट्यसन्ज्ञो हि वेदः
सङ्गाम्यतां त्वया ॥ २०॥ तच्छ्रुत्वा वचनं शक्रो ब्रह्मणा यदुदाहृतम् । प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा प्रत्युवाच पितामहम् ॥ २१॥ ग्रहणे धारणे ज्ञाने प्रयोगे चास्य सत्तम । अशक्ता भगवन् देवा अयोग्या
नाट्यकर्मणि ॥ २२॥ य इमे वेदगुह्यज्ञा ऋषयः संशितव्रताः । एतेऽस्य ग्रहणे शक्ताः प्रयोगे धारणे तथा ॥ २३॥ श्रुत्वा तु शक्रवचनं मामाहाम्बुजसम्भवः । त्वं पुत्रशतसंयुक्तः प्रयोक्ताऽस्य
भवानघ ॥ २४॥ आज्ञापितो विदित्वाऽहं नाट्यवेदं पितामहात् । पुत्रानध्यापयामास प्रयोगं चापि तत्त्वतः ॥ २५॥ शाण्डिल्यं चैवात्स्यं च कोहलं दत्तिलं तथा । जटिलम्बष्टकौ चैव
तण्डुमग्निशिखं तथा ॥ २६॥ सैन्धवं सपुलोमानं शाङ्गलं विपुलं तथा । कपिञ्जलिं वादिरं च यमधूम्रायणौ तथा ॥ २७॥ जम्बुध्वजं काकजङ्घं स्वर्णकं तापसं तथा । कैदाशालिकर्णं च दीर्घगात्रं
च शालिकम् ॥ २८॥ कौत्सं ताण्डायनिं चैव क्षीपिलं चित्रकं तथा । बन्धुलं भल्लकं चैव ऋष्टिकं सैन्धवायनम् ॥ २९॥ तैत्तिर्यागं चैव द्युचिं बहुलमेव च । अबुधं बुधसेनं च पाण्डुकर्णं सुकेरलम्
॥ ३०॥ ऋजुकं मण्डकं चैव दाम्बरं वञ्जुलं तथा । मागधं सरलं चैव कर्तारं चोग्रमेव च ॥ ३१॥ तुषारं पार्षदं चैव बौतमं बादरायणम् । विशालं शबलं चैव मुनामं मेषमव च ॥ ३२॥ कालियं
भ्रमरं चैव कथा पीठमुखं मुनिम् । नखकुट्टाश्मकट्टौ च षट्पदं सोत्तमं तथा ॥ ३३॥ पादुकोपानहौ चैव ऋतिं चाषस्वरं तथा । अग्निकुण्डाज्यकण्डौ च वितण्ड्य ताण्ड्यमेव च ॥ ३४॥ कर्ताराक्षं
हिरण्याक्षं कुशलं दुस्सहं तथा । लाजं भयानकं चैव बीभत्सं सविचक्षणम् ॥ ३५॥ पुण्ड्राक्षं पण्डुनासं चाप्यसितसिन्धुमेव च । विद्युजिह्वं महाजिह्वं शालङ्कायनमेव च ॥ ३६॥ श्यामायनं माठरं च
लोहिताङ्गं तथैव च । संवर्तकं पञ्चशिखं त्रिशिखं शिखमेव च ॥ ३७॥ शङ्खवर्णमुखं शण्डं शङ्खकण्ठमथापि च । शक्रनेमिं गंभस्तिं चाप्यशुमालिं शठं तथा ॥ ३८॥ विद्युतं शातजङ्घं च रौद्रं
वीरमथापि च । पितामहाज्ञयाऽस्माभिलोकस्य च गुणोपसया ॥ ३९॥ प्रयोजितं पुत्रशतं यथाभूमिविभागशः । यो यस्मिन्कर्मणि यथा योग्यस्तस्मिन् स योजितः ॥ ४०॥ भारतीं सात्वतीं चैव
वृष्टिं ईत्तिमारशीं तथा । समाश्रितः प्रयोगस्तु प्रयत्नो वै मया द्विजाः ॥ ४१॥ परिगृह्य प्रणम्याथ ब्रह्मा विज्ञापितो मया । अथाह मां सुरगुरुः कैशिकमिषोजय ॥ ४२॥ यच्च तस्याः क्षमं द्रव्यं तद्
ब्रूहि द्विजसत्तम । एवं तनोस्म्यभिहितः प्रत्युक्तश्च मया प्रभुः ॥ ४३॥ दीयतां भगवन्द्रव्यं कैशिक्यासम्प्रयोजकम् । नृत्ताङ्गहारस्मन्ना रसभावक्रियात्मिका ॥ ४४॥ दृष्ट्वा मया भगवतो
नीलकण्ठस्य नृत्त्यतः कैशिकीलक्षणैश्चा शृङ्गाररससम्भवा ॥ ४५॥ अशक्या पुरुषैसा तप्रयोक्तं स्त्रीजनादृते । ततोऽस्य जन्महातेजा मनसाऽप्सरसो विभुः ॥ ४६॥ नाट्यालङ्कारचतुराः
प्रादान्मह्यं प्रयोगतः । मञ्जुकेशीं सुकेशीं च मिश्रकेशीं सलोचनाम् ॥ ४७॥ सौदामिनीं देवदत्ता दं वसेना मनोरमां । सुदतीं सन्दरीं चैव क्षिदग्धां विपुलां तथा ॥ ४८॥ सुमालां सन्ततिं चैव
सुमरुतीं तथा । मागधीमर्जुनीं चैव बरलां करेला धतिम् ॥ ४९॥ नन्दां सपुष्कलां चैव कलमां चैव ददौ । स्वातिर्भाण्डनियुक्तस्तु सह शिष्यैस्वयम्भुवा ॥ ५०॥ नारदाद्याश्च गन्धर्वा गानयोगे
नियोजिताः । एवं नाट्यमिदं सम्यग्बुद्ध्या सर्वैः सतु सह ॥ ५१॥ स्वातिनारदसंयुक्तो वदेवदाङ्गेकारणम् । उपस्थितोऽहं ब्रह्माण प्रयोगाथ कृत्वाऽहं त्वाल्लिः ॥ ५२॥ नाट्यस्य ग्रहणं प्राप्तं ब्रूहि कि
करवाण्यहम् । एतत्तु वचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच पितामहः ॥ ५३॥ महानयं प्रयोगस्य समयः प्रत्युपस्थितः । अयं ध्वजमहः श्रीमान् महेन्द्रस्य प्रवर्तते ॥ ५४॥ अत्रेदानीमयं वदो नाट्यसन्ज्ञः
प्रयुज्यताम् । ततस्तस्मिन्ध्वजमहे निहतासुरदानव ॥ ५५॥ प्रहृष्टामरसङ्कीर्णं महेन्द्रविजयोत्सव ॥ पूर्वं कृत्वा तामया नान्दी ह्याशीवर्चसयुता ॥ ५६॥ अष्टाङ्गपदसंयुक्ता विचित्रा वेदनिर्मिता ।
तदन्तेऽनुकृतिबद्धमथा दैत्यासरैर्जिताः ॥ ५७॥ सम्फटविद्रवकृताच्छद्येभद्याहेवाल्मिका । ततो ब्रह्मादयो देवाः प्रयोगपरितोषिताः ॥ ५८॥ प्रदुर्मत्सुतेभ्यस्तु सर्वोपकरणानि वै । प्रीतस्तु
प्रथमं शक्रो दत्तवान्स्वध्वजशुभम् ॥ ५९॥ ब्रह्मा कुटिलकं चैव ऋत्वाङ्गरुणः शम्भुम् । सूर्यश्छत्रं शिवस्सिद्धिं वायुव्यजर्नमेव च ॥ ६०॥ विष्णुः सिंहासनं चैव कुबरो मकुटु तथा । श्राव्यत्वं
प्रेक्षणीयस्य ददौ दवी सरस्वती ॥ ६१॥ शेषा य देवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः । तस्मिन्सदस्यभिप्रेतान्नानाजातिगुणाश्रयान् ॥ ६२॥ अंशांशैर्भाषित्वावान् रसान् रूपं बलं तथा । दत्तवन्तः

प्रहृष्टास्ते मत्सुतभ्यो दिवोकसः ॥ ६३ ॥ एवं प्रयोग प्रारब्ध दैत्यदानवनाशन अभवन्क्षुभिताः सर्वे दैत्ये तत्र सङ्गताः ॥ ६४ ॥ विरूपाक्ष पुरोगांश्च विघ्नान्प्रोत्साह्य तऽब्रुवन् । न क्षमिष्यामहे
 नाट्यमेतदागम्यतामिति ॥ ६५ ॥ ततस्तै रुरसै र्स्वर्ध विघ्ना मायामपुश्रिताः । वाचश्चेष्टा स्मृति चै कस्तम्भयन्ति स्म नृ त्यताम् ॥ ६६ ॥ तथा विध्वंसन दृष्ट्वा सूत्रधारस्य दवरोट् ।
 कस्मात्प्रयोगवै षम्यमिच्छन्ना ध्यानमाविशत् ॥ ६७ ॥ अथापश्यत्सदो विघ्नै समन्तादुपरिवारितम् । सहेतरै सूत्रधार नष्टसन्नु जडीकृ तम् ॥ ६८ ॥ उत्थाय त्वरितं शक्र गहीत्वा ध्वजमुत्तमम् ॥
 सर्वरत्नोज्ज्वलतनुः किञ्चिदुद्धृत लोचनः ॥ ६९ ॥ रङ्गपीठगतान्विघ्नानसुरांश्चै ऋवेराट् । जर्जरीकृ तदहोस्तानकस्त्रेज्जरण सः ॥ ७० ॥ निहतेषु च सर्वेषु विघ्नेषु सुह दानवै ः सम्प्रहृष्य ततो
 वाक्यमाहुः सर्वे दिवोकसः ॥ ७१ ॥ अहो प्रहरणं दिव्यमिदमासादित त्वया । जर्जरीकृ तसर्वाङ्गयेनै त्दानवाः कृ ताः ॥ ७२ ॥ यस्मादनेन त विघ्नाः सासुरा जर्जरीकृ ताः । तस्माज्जर्जर एवेति
 नामतोऽयं भविष्यति ॥ ७३ ॥ शेषा य चै क्विसार्थमुपयास्यन्ति हिंसकाः । दृष्ट्वै क्जर्जरं तऽपि गमिष्यन्त्यवमेव तु ॥ ७४ ॥ एवमेवास्त्विति ततः शक्रः प्रोवाच तान्सुरान् । रक्षाभूतश्च सर्वेषां
 भविष्यत्येष जर्जरः ॥ ७५ ॥ प्रयोगे प्रस्तुत ह्येव स्फीतं शक्रमहे पुनः । त्रोंसं सञ्जनयन्ति स्म विघ्नाः शषोस्तु नृ त्यताम् ॥ ७६ ॥ दृष्ट्वा तेषा व्यंसित दै त्यान्विप्रकारजम् । उपस्थितोऽहं ब्रह्माण सुतै ः
 सर्वैः समन्वितः ॥ ७७ ॥ निश्चिता भगवन्विघ्ना नाट्यस्यास्य विनाशने । अस्य रक्षाविधिं सम्यगाज्ञापय सुरेश्वर ॥ ७८ ॥ ततश्च विश्वकर्माणं ब्रह्मोवाच प्रयत्नतः । कुरु लक्षणसम्पन्नं नाट्यवशेन
 महामते ॥ ७९ ॥ ततोऽचिरेण कालने विश्वकर्मा महच्छुभम् । सर्वलक्षणसम्पन्नं कृ त्वन्नाट्यगृह तुं सः ॥ ८० ॥ प्रोक्तवान्द्रुहिणं गत्वा सभायान्तु कृ त्कालीः । सज्जं नाट्यगृह दवं तेदवक्षितुमेहसि
 ॥ ८१ ॥ ततः सह महेन्द्रणे सुरै र् सर्वैश्च सतरै र् । आगतस्त्वरितो दृष्टुं द्रुहिणो नाट्यमण्डपम् ॥ ८२ ॥ दृष्ट्वा नाट्यगृहं ब्रह्मा प्राह सर्वान्सुरास्तंतः । अंशभागै र् भवद्भिस्तु त्वयोऽयं नाट्यमण्डपः ॥
 ८३ ॥ रक्षणे मण्डपस्याथ विनियुक्तस्त चुन्द्रमाः । लोकपालास्तथा दिक्षु विदिक्ष्वपि च मारुताः ॥ ८४ ॥ नेपथ्यभूमौ मित्रस्तु निक्षिप्तो वरुणोऽम्बरे । वेदिकारक्षण वेहिर्भाण्ड सर्वेर्दिवोकसः ॥ ८५ ॥
 वर्णाश्रित्वार एवाथ स्तम्भेषु विनियोजिताः । आदित्याश्चै कद्राश्च स्थिताः स्तम्भान्तरेश्चथ ॥ ८६ ॥ धारणीश्वथ भूतानि शालास्वप्सरस्तथा । सर्ववेश्मसु यक्षिण्यो महीपृष्ठ मेहोदधिः ॥ ८७ ॥
 द्वारशालानियुक्तौ तु क्रतुान्तः काल एव च । स्थापितौ द्वारपत्रेषु नागमख्यौ महाबलौ ॥ ८८ ॥ देहल्या यंमण्डपस्तु शूल तस्योपरि स्थितम् । द्वारपालौ स्थितौ चौभौ नियतिमृ तुयरक्वे ॥ ८९ ॥
 पार्श्वे च रङ्गपीठस्य महेन्द्रः स्थितवान्स्वयम् । स्थापिता मत्तवारण्यां विद्युदै त्यनूषदनी ९० ॥ स्तम्भेषु मत्तवारण्याः स्थापिता परिपालन । भूतयक्षपिशाश्च गुह्यकाश्च महाबलाः ॥ ९१ ॥ जर्जरै
 तु विनिक्षिप्तं वज्र दै त्यनिर्वहणम् तत्पर्वसु विनिक्षिप्ताः सरेन्द्रा ह्यमितौजसः ॥ ९२ ॥ शिरःपर्वस्थितो ब्रह्मा द्वितीये शङ्करस्तथा । तु तीक्ष्ण स्थितो विष्णुश्चतुर्थे स्कन्द एव च ॥ ९३ ॥ पञ्चमे च
 महानागाः शेषवासुकितक्षकाः । एवं विघ्नविनाशाय स्थापिता जर्जर सुराः ॥ ९४ ॥ रङ्गपीठस्य मध्ये तु स्वयं ब्रह्मा प्रतिष्ठितः । इष्ट्यर्थं रङ्गमध्ये तु क्रियत पेषुमोक्षणम् ॥ ९५ ॥ पातालवासिनो ये च
 यक्षगुह्यकपन्नगाः । अधस्ताद्रङ्गपीठस्य रक्षणे त नियोजिताः ॥ ९६ ॥ नायकं रक्षतीन्द्रस्तु नायिका च सरस्वती । विदूषकमथौङ्कारः शेषास्तु प्रकृ तिहरः ॥ ९७ ॥ यान्येतानि नियुक्तानि दै वतानीह
 रक्षणे । एतान्येवाधिदै वान्निभविष्यन्तीत्युवाच सः ॥ ९८ ॥ एतस्मिन्नन्तरे दवै र् सर्वैरुक्तः पितामहः । साम्ना तावदिमे विघ्नाः स्थाप्यन्तां वचसा त्वया ॥ ९९ ॥ पूर्वं साम प्रयोक्तव्यं द्वितीयं दानंमव
 च । तयोरुपरि भेदस्तु ततो दण्डः प्रयुज्यत ॥ १०० ॥ देवाना वंचन श्रुत्वा ब्रह्मा विघ्नानवुच ह । कस्माद्भवन्तो नाट्यस्य विनाशाय समुत्थिताः ॥ १०१ ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा विरूपाक्षोऽब्रवीद्वचः
 । दै त्यैर्घ्नैर्गणै र् सार्धं सामपवूमिर्दंततः ॥ १०२ ॥ योऽयं भगवता सृष्टो नाट्यवदेः सुरच्छेया । प्रत्यादेशोऽयमस्माकं सुराथ भवता कृ तः ॥ १०३ ॥ तन्नै तेदकर्तव्यं त्वया लोकपितामह । यथा
 देवस्तथा दै त्यस्वत्तः सर्वे विनिर्गताः ॥ १०४ ॥ विघ्नानां वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा वचनमब्रवीत् । अलं वो मन्युना दै त्यविषादं त्यजतानघाः ॥ १०५ ॥ भवतां दवेताना चं शुभाशुभविकल्पकः ।
 कर्मभावान्वयापेक्षी नाट्यवदो मया कृ तः ॥ १०६ ॥ नै कान्ततोऽत्रवतां दवेताना चांनुभावनम् । त्रै लोक्यास्यास्यसर्वस्य नाट्यं भावानुकीर्तनम् ॥ १०७ ॥ क्वचिद्धर्मः क्वचित्कीडा क्वचिदथः

कचिच्छमः । कचिद्भास्यं कचिद्युद्धं कचित्कामः कचिद्धधः ॥ १०८ ॥ धर्मो धर्मप्रवृत्तान्कामः कामोपसविनाम् । निग्रहो दुर्विनीतानां विनीतानां दमक्रिया ॥ १०९ ॥ क्लीबानां धार्ष्ट्यजननमुत्साहः
 शूरमानिनाम् । अबुधानां विबोधश्च वै दुष्यविदुषामपि ॥ ११० ॥ ईश्वराणां विलासश्च स्थैर्यं दुःखार्दितस्य च । अर्थोपजीविनामर्थो धृतिरुद्वेगचतसोम् ॥ १११ ॥ नानाभावोपसम्पन्नं
 नानावस्थान्तरात्मकम् । लोकवृत्तानुकरणं नाट्यमतेन्मया कृत्म् ॥ ११२ ॥ उत्तमाधममध्यानां नराणां कर्मसश्रयम् । हितोपदेशजननं धृत्तिक्रीडासुखादिकृत् ॥ ११३ ॥ (एतद्रसेषु भावेषु
 सर्वकर्मक्रियास्वथ । सर्वोपदेशजननं नाट्यलोकं भविष्यति ॥) दुःखार्तानां श्रमातार्तां शोकातानां तपस्विनाम् । विश्रान्तिजननं काले नाट्यमतेद्भविष्यति ॥ ११४ ॥ धर्म्यं यशस्यमायुष्यं हितं
 बुद्धिविवर्धनम् । लोकोपदेशजननं नाट्यमतेद्भविष्यति ॥ ११५ ॥ न तज्ज्ञानं न तच्छिल्पं न सा विद्या न सा कला । नासौ योगो न तत्कर्म नाट्येऽस्मिन् यन्न दृश्यते ॥ ११६ ॥ तन्नात्र मन्युः
 कर्तव्यो भवद्भिरमरान्प्रति । सप्तद्वीपानुकरणं नाट्यमतेद्भविष्यति ॥ ११७ ॥ (येनानुकरणं नाट्यमतेत्तेद्यन्मया कृत्म् ॥) देवानामसुराणां च राज्ञामथ कट्टुम्बिनाम् । ब्रह्मर्षीणां च विज्ञये नाट्यं
 वृत्तान्तदर्शकम् ॥ ११८ ॥ योऽयं स्वभावो लोकस्य सुखदुःखसमन्वितः । सोऽङ्गाद्यभिनयोपेतो नाट्यमित्यभिधीयते ॥ ११९ ॥ (वेदविद्यतिहासानामाख्यानपरिकल्पनम् । विनोदकरणं लोके
 नाट्यमेतद्भविष्यति ॥ श्रुतिस्मृतिसदाचारपरिशेषार्थकल्पनम् । विनोदजननं लोके नाट्यमतेद्भविष्यति ॥) एतस्मिन्नन्तरे द्वोन्सर्वानाह पितामहः । क्रियतामद्य विधिवद्यजनं नाट्यमण्डपे ॥
 १२० ॥ बलिप्रदानैर्ब्रह्मैश्चान्त्रौषधिसमन्वितैः । भोज्यैर्भक्षैश्चान्त्रैश्चालिः समुपकल्पताम् ॥ १२१ ॥ मर्त्यलोकगताः सर्वे शुभां पञ्चमवाप्स्यथ । अपूजयित्वा रङ्गं तु नैर्ब्रह्मैः प्रवन्तर्त्यत् ॥ १२२ ॥
 अपूजयित्वा रङ्गं तु यः प्रक्षेपं कल्पयिष्यति । निष्फलं तस्य तत् ज्ञानं तिर्यग्योनिं च यास्यति ॥ १२३ ॥ यज्ञेन सम्मितं ह्यंद्रद्रङ्गैर्ब्रह्मैः वतूपजन्म तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यं नाट्ययोक्तुं भिः ॥ १२४ ॥
 नर्तकोऽथर्पतिवापि र्यः पूजां न करिष्यति । न कारयिष्यन्त्यन्यैर्विष्णाप्रोत्यपचयं तु सः ॥ १२५ ॥ यथाविधिं यथादृष्टं यस्तु पूजां करिष्यति । स लप्स्यते शुभानर्थान् स्वगलौकं च यास्यति ॥
 १२६ ॥ एवमुक्त्वा तं भगवान्द्रुहिणः सहदेवतैः । रङ्गपूजां कुरुश्वति मामवसेमचोदयत् ॥ १२७ ॥

इति भारतीये नाट्यशास्त्रे नाट्योत्पत्तिर्नाम प्रथमोऽध्यायः ।

Глава 2

Натья-греха

Театр

Выслушав Бхарата, мудрецы снова сказали: "О, уважаемый, мы бы хотели услышать о необходимом жертвоприношении, связанном со сценой. Каковы обряды, характерные особенности церемоний и как должно быть организовано поклонение? Это необходимо знать в интересах будущих поколений.

Мастера говорят, что всё начинается с сооружения Натья-мандапы (временного сооружения для танца). Поэтому лучше поведай нам подробности о самой Натья-мандапе сначала".

Бхарата ответил, что он опишет особенности и поклонение, предназначенное для театра Богов: "В случае божественных личностей, - обители, сады и т.п. созданы посредством их силы воображения. Но люди должны прилагать особые усилия с учётом предписанных методов и средств. Поэтому слушайте, как Натья-мандапа должна быть сконструирована и где именно. Какой должна быть её архитектурная форма. Как она должна быть спланирована и почитаема. \ 2-1-6 \

Небесный архитектор, мудрый Вишвакарман, согласно Шастрам, определил три геометрические формы (временных) театров (PREK.ShA:GRiHA; PREK.ShA: - зрелище, GRiHA - дом). Эти три формы (SAN*:IVE`ShA) представляют собой вытянутую (VIKRi.Sh.TA - параболу или овал), квадрат (ChATUR-A`ShRA - четырёхугольник) и треугольник (TRY-A`ShRA). По своему размеру эти три Мандапы также делятся на три группы – большая, средняя и маленькая. Их размеры в локтях (HASTA) также были описаны: 108, 64 и 32. Большой - 108, средний - 64 и маленький - 32 локтя. Большой предназначен для Богов, средний для королей и маленький для оставшихся простолюдинов. \ 2-7-11 \

Единицы измерения длины

Теперь послушайте о единицах измерения для всех этих театров, как их описал небесный архитектор. Ими являются: Ану (A.NU - ничтожный, атом), Раджас (RAJAS - пылинка), Бала (BA:LA - младенческий волос), Ликша (LIK.ShA: - яйцо блохи), Юка (YU:KA: - блоха), Ява (YAVA - зерно (ячменя)), Ангула (AN`GULA - палец), Хаста (HASTA - локоть) и Данда (DA.N.DA - «отрез»; букв. палка или верёвка). Начиная с Ану, каждая последующая единица измерения в восемь раз больше предыдущей. Согласно этим измерениям я дам вам окончательные размеры. \ 2-12-16 \

Средний (размер) для смертных личностей

В случае смертных Мандапа должна быть 64 локтя длиной и 32 локтя шириной. Не следует делать её больше этого размера. Иначе Натью будет невозможно чётко (ясно) видеть. Когда Мандапа находится слишком далеко, монологи должны будут исполняться повышенным голосом, который если не сможет достичь публики, то прервётся, а, будучи услышанным, окажется пронзительным. В дополнение, мимика (актёров), от которой зависят эмоции и Раса (RASA - переживания) зрителей, также не будет ясно видна, если Мандапа будет слишком широкой или глубокой. Следовательно, среди всего многообразия Прекша-греха средняя является предпочтительной, так как монологи и песни могут быть легко исполнены и лучше слышны.

В случае Богов, все обители и сады созданы и поддерживаются посредством силы их воображения, но в случае людей всё становится возможным только с помощью физических усилий. По этой причине человек не должен состязаться с Богами в своих делах и строить большие театры для представлений.

Сейчас я дам описание обустройства подмостков театра для людей. || 2-17-23 ||

Выбор места и основания

Сначала продюсеру (директору театра) следует осмотреть местность, затем принять решение о размерах и соответственно (этому) выбрать место. Оно должно быть ровным (SAMA-BHU:MI:), с крепкой и плотной почвой, которая должна быть чёрнозёмной (KRi.Sh.NA-BHU:MI:) и/или глинозёмной (GAuRI: BHU:MI:). Она должна быть очищена с помощью плуга от осколков костей, черепов, деревянных обломков, травы, корней и т.д., и затем она должна быть размечена. Для этого в благоприятное время звезды Пушья должна быть натянута белая нить. Эта (белая) нить может быть из хлопка или из растительных волокон и должна быть сделана таким образом, чтобы не могла порваться. || 2-24-28 ||

Различные части сцены

Сначала (с помощью нити) должна быть отмеряна длина в 64 локтя. Далее её следует поделить на две равные части (по 32 локтя). Задняя половина (обычно находящаяся вдали от публики) должна быть снова поделена напополам. Из этих двух частей передняя будет Ранга-ширшей (передняя часть сцены), а задняя - Непатхья-грехой (эквивалент современной зелёной комнаты, закулисье). || 2-33-35 ||

Стены и колонны

После закладывания основы в благоприятный день и в подходящий момент следует начинать возведение стен. Когда это будет сделано, в благоприятный момент звезды Рохини или Шравана должны быть воздвигнуты колонны зала. Жрец, согласно строгому порядку, должен поститься в течении трёх ночей и на восходе четвёртого утра он должен начинать эту работу. || 2-43-62 ||

Матта-варани

Вблизи Ранга-питхи, на четырёх столбах, должна быть построена Матта-варани (специальная платформа), пропорциональная Ранга-питхе. Она должна быть высотой (как и Ранга-питха) в полтора локтя и им равной по высоте должна быть вся Ранга-мандапа. Затем необходимо преподнести цветы, сандаловую пасту, одежды различных цветов и пожертвования (подношения, подарки). Браминам должна быть предложена еда Крышара. Таковы обряды необходимые для возведения Матта-варани. || 2-63-67 ||

Ранга-ширша или Ранга-питха

Затем, согласно правилам, как и Матта-варани должна быть подготовлена Ранга-питха. Ранга-ширша (RAN`GA-`ShI:R.ShA) должна быть построена с помощью шести столбов (обшитых древесиной). Из Непатхьи (закулисья) на Ранга-ширшу должны вести две двери. Сначала земля должна быть вспахана, чтобы очистить её от комков земли, травы, гальки и т.д. В плуг должны быть запряжены два белых вола. Затем очищенное пространство между столбов должно быть заполнено чернозёмом из новых корзин, которые должны нести работники, не имеющие физических дефектов или увечий. Эта Ранга-питха должна быть гладкой, чистой и ровной, не похожей на панцирь черепахи (куполовидный) или на бок рыбы (конусообразный). Драгоценности - алмазы на востоке, изумруды на юге, хрусталь на западе, кораллы на севере и золото в центре должны быть преподнесены (Богам сторон света).

После подготовки таким образом пола Ранга-ширши должны начаться деревоотделочные работы. Там должны быть Уха и Пратьюха с разными узорами. Разнообразие Саджджаваны с изображениями диких животных должно быть использовано вместе с разнообразными силуэтами людей; с помощью Нирвьюхи и Кухары следует создать разные уровни, они должны быть организованы разными способами, с окнами разных размеров, и также там должны быть колонны. Колонны, окна, двери не должны находиться друг напротив друга.

После завершения работы по дереву должны быть продолжены работы по отделке стен. Крыша Натья-мандапы должна быть как пещера или гора (куполообразной или конусообразной). На сцене должен дуть лёгкий ветерок, или лучше, чтобы было полное безветрие. Звук должен быть ясно слышен. Если на сцене не будет ветра, то звук музыкальных инструментов будет слышен ясно. Затем стены должны быть побелены. После штукатурных работ и побелки на них следует нарисовать мужские и женские фигуры, (цветущие) лианы и другие элементы, приносящие радость. Таким образом должен быть построен театр в форме Викрышты. \\ 2-68-85 \\

Четырёхугольная сцена

Теперь я дам описание квадратной сцены. Она должна быть размером в 32 локтя со всех четырёх сторон и должна быть сооружена в подходящем месте знатоками Натьи. В этом случае также нужно следовать всем правилам и ритуалам, а также благоприятной процедуре, описаным выше по отношению к Викрыште-форме. На ровной поверхности земли, размеченной с помощью нити, по всему периметру из обожённого кирпича должны быть воздвигнуты стены. Затем внутри должны быть установлены десять колонн, прочные настолько, чтобы выдержать Мандапу.

Места для зрителей должны быть сделаны из кирпича или из дерева, каждый ряд на один локоть выше другого. Расположение мест должно быть таким, чтобы была видна сцена. Далее следует установить ещё шесть колонн с разных сторон, устойчивых и прочных, чтобы поддерживать Мандапу над сценой и, наконец, ещё восемь над ними (как дополнительный ярус?). Все колонны, возвышающиеся над сценой, должны быть украшены женскими силуэтами. Затем должна быть построена Непатхья-грыха с дверью, ведущей из неё на Ранга-питху. Прямо на противоположной стороне должна находиться дверь для (входа и выхода) зрителей. Ранга-питха должна быть высотой в восемь локтей. Она должна быть ровной и на ней должен находиться помост. Рядом с этим помостом необходимо установить (пропорциональной формы) Матта-варани на четырёх столбах, как описывалось ранее. Таковыми являются общие правила для возведения театра в форме Чхатурашры. \\ 2-89-100 \\

Треугольная сцена

Теперь я дам описание Трьяшра-мандапы. Она представляет собой треугольник. Ранга-питха в центре также является треугольной. С восточной стороны здания находится дверь для входа (и выхода) зрителей. С западного (главного) угла находится другая дверь для актёров. Все правила и процедуры, касающиеся сооружения стен и колонн, описанные для Чатурашры, применяются также и для Трьяшры.

Именно таким образом мудрые люди должны строить Натья-грыху. Теперь я опишу правила поклонения сцене.

Так заканчивается вторая глава "Натьяшастры" Бхарата под названием "Описание Прекша-грыхи" (Натья-грыха). \\ 2-101-5 \\

॥ श्रीरस्तु ॥ भरतमुनिप्रणीतं नाट्यशास्त्रम् अथ भारतीये नाट्यशास्त्र द्वितीयोऽध्यायः ।

भरतस्य वचः श्रुत्वा पप्रच्छुर्मनुयस्ततः । भगवन् श्रोतुमिच्छामो यजनं रङ्गसंश्रयम् ॥ १ ॥ अथ वा या क्रियास्तत्र लक्षणं यच्च पूजनम् । भविष्यद्भिन्नैः कार्यं कथं तन्नाट्यवशमेनि ॥ २ ॥ इहादिर्नाट्ययोगस्य नाट्यमण्डप एव हि । तस्मात्तस्यै ब्राह्मणं लक्षणं वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ तेषां तु वचनं श्रुत्वा मनीषा भरतौऽब्रवीत् । लक्षणं पूजनं चैव अयूता नाट्यवशमेनेः ॥ ४ ॥ दिव्यानां मानसी सृष्टिर्गृहेषूपवनेषु च । (यथा भावाभिनिर्वत्याः सर्वे भावास्तु मानुषाः ॥) नराणां यत्नतः कार्या लक्षणाभिहिता क्रिया ॥ ५ ॥ श्रूयतां तद्यथा यत्र कतव्यो नाट्यमण्डपः । तस्य वास्तु च पूजा च यथा योज्या प्रयत्नतः ॥ ६ ॥ इह प्रेक्षागृहदृष्ट्वा धीमता विश्वकर्मणा । त्रिविधः सन्निवेशश्च शास्त्रतः परिकल्पितः ॥ ७ ॥ विकृष्टश्चतुरश्रश्च त्र्यश्रश्चैव मण्डपः । तेषां त्रीणि प्रमाणानि ज्येष्ठमेध्यं तथाऽवरम् ॥ ८ ॥ प्रमाणमेषां निर्दिष्टं हस्तदण्डसमाश्रयम् । शतं चाष्टौ चतुःषष्टिर्हस्ता द्वात्रिंशदव च ॥ ९ ॥ अष्टाधिकं शतं ज्येष्ठे चतुःषष्टिस्तु मध्यमम् । कनीयस्तु तथा वेदं हस्ता द्वात्रिंशदिष्यत ॥ १० ॥ देवानां तु भवज्येष्ठे नृपाणां मध्यमं भवत् । शेषाणां प्रकृतीनां कनीयः सविधीयते ॥ ११ ॥ (प्रेक्षागृहणा सर्वेषां प्रशस्तं मध्यमं स्मृतम् । तत्र पाठ्यं च गये च सुखश्राव्यतरं भवत् ॥ प्रेक्षागृहणा सर्वेषां त्रिप्रकारो विधिः स्मृतः । विकृष्टश्चतुरश्रश्च त्र्यश्रश्चैव अयोक्तृभिः कनीयस्तु स्मृतं त्र्यश्रं चतुरश्रं तं मध्यमम् । ज्येष्ठं विकृष्टं विज्ञेयं नाट्यवन्दप्रयोक्तृभिः) प्रमाणं यच्च निर्दिष्टं लक्षणं विश्वकर्मणा । प्रेक्षागृहणा सर्वेषां तच्चैव निबोधत ॥ १२ ॥ अणू रजश्च वालश्च लिखा यूका यवस्तथा । अङ्गुलं च तथा हस्तो दण्डश्चैव अकीर्तितः ॥ १३ ॥ अणवोऽष्टौ रजः प्रोक्तं तान्यष्टौ वाल उच्यते । वालास्त्वष्टौ भवेद्विधा यूका लिखाष्टकं भवत् ॥ १४ ॥ यूकास्त्वष्टौ यवो ज्ञेयो यवास्त्वष्टौ तथाङ्गुलम् । अङ्गुलानि तथा हस्तश्चतुर्विंशतिरुच्यते ॥ १५ ॥ चतुर्हस्तो भवेदण्डो निर्दिष्टस्तु प्रमाणतः । अनेनैव प्रमाणेन वक्ष्याम्येषां विनिर्णयम् ॥ १६ ॥ चतुःषष्टिकरान्कुर्याद्दीर्घत्वे न्तु मण्डपम् । द्वात्रिंशतं च विस्तारन्मर्त्यानां यो भवदिह ॥ १७ ॥ अत ऊर्ध्वं न कर्तव्यः कर्तुं भिनाट्यमण्डपः । यस्मादव्यक्तभावं हि तत्र नाट्यं व्रजदिति ॥ १८ ॥ मण्डपे विप्रकृष्टे तु पाठ्यमञ्चारितस्वरम् । अनिस्सरणधर्मत्वाद्विस्वरत्वं भूः शब्दजत् ॥ १९ ॥ यथाप्यास्यगतो भावो नानादृष्टिसमन्वितः । स वेदमनः प्रकृष्टत्वाद् व्रजेदव्यक्तता पराम् ॥ २० ॥ प्रेक्षागृहणा सर्वेषां तस्मान्मध्यममिष्यते । यावत्पाठ्यं च गये च तत्र श्राव्यतरं भवत् ॥ २१ ॥ [प्रेक्षागृहणा सर्वेषां त्रिप्रकारो विधिः स्मृतः । विकृष्टश्चतुरश्रश्च त्र्यश्रश्चैव अयोक्तृभिः कनीयस्तु स्मृतं त्र्यश्रं चतुरश्रं तं मध्यमम् । ज्येष्ठं विकृष्टं विज्ञेयं नाट्यवन्दप्रयोक्तृभिः] देवानां मानसी सृष्टिर्गृहेषूपवनेषु च । यत्नभावाभिनिष्पन्नाः सर्वे भावा हि मानुषा ॥ २२ ॥ तस्माद्देवकृते भावैस्मर्धत मानुषः । मानुषस्य तु गृहस्य सम्प्रवक्ष्यामि लक्षणम् ॥ २३ ॥ भूमेविर्भागं पवं तू परीक्षत प्रयोजक । ततो वास्तु प्रमाणेन प्रारभते शुभच्छयो ॥ २४ ॥ समा स्थिरा तु कठिना कृष्णा गौरी च या भवेत् । भूमिस्तत्रैव कर्तव्यः कर्तुं भिनाट्यमण्डपः ॥ २५ ॥ प्रथमं शोधनं कृत्वाङ्गुलाने समुत्कृषत् । अस्थिकीलकपालानि तु गुण्णान्शु शोधयते ॥ २६ ॥ शोधयित्वा वसुमतीं प्रमाणं निर्दिशतेतः । (त्रीण्युत्तराणि सौम्यं च विशाखापि च रवेती । हस्तितिष्ठानुराधाश्च प्रशस्ता नाट्यकर्मणि ।) पुष्यनक्षत्रयोगेन शङ्कुसूत्रं प्रसारयत् ॥ २७ ॥ कार्पासं बाल्बजं वापि मौञ्जं वांलकलमव च । सूत्रं बुधैः सुकर्तव्यं यस्य च्छदो न विद्यत ॥ २८ ॥ अर्धच्छिन्ने भवेत्सूत्रं स्वामिनो मरणं ध्रुवम् । त्रिभागच्छिन्नया रज्ज्वा राष्ट्रकोपो विधीयते ॥ २९ ॥ छिन्नायां तु चतुर्भागां प्रयोक्तनुर्श उच्यते । हेस्तात्प्रभ्रष्टया वापि कश्चित्पचयो भवेत् ॥ ३० ॥ तस्मान्नित्यं प्रयत्नेन रज्जुग्रहणमिष्यते । कार्यं चैव प्रयत्नेन मानं नाट्यगृहस्य तु ॥ ३१ ॥ मुहूर्तेनानकूलेन तिथ्या सकरुणने च । ब्राह्मणांस्तर्पयित्वा तु पुण्याहं वाचयतेतः ॥ ३२ ॥ शान्तितोयं ततो दत्त्वा ततः सूत्रं प्रसारयत् । चतुष्पष्टिकरान्कृत्वा द्विधा कुर्यात्पनुश्च तान् ॥ ३३ ॥ पृष्ठतो यो भवेद्भागो द्विधाभूतस्य तस्य तु । सममर्धविभागेन रङ्गशीषं प्रकल्पयत् ॥ ३४ ॥ पश्चिमे च विभागस्थे नपथ्येगहमादिज्ञात् । विभज्य

भागान्विधिवद्यथावदनुपूर्वः ॥ ३५ ॥ शुभे नक्षत्रयोगे च मण्डपस्य निवेशनम् । शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैर्मृदङ्गपणवादिभिः ३६ ॥ सर्वातोद्यैः षण्णुदितैः स्थापनं कायमवेतु उत्साराणि त्वनिष्ठानि
 पाषण्ड्याश्रमिणस्तथा ॥ ३७ ॥ काषायवसनाश्चैकिकलाश्चैक्ये नराः । निशायां च बलिः कार्या नानाभोजनसयुतः ॥ ३८ ॥ गन्धपुष्पफलोपेता दिशो दश समाश्रितः । पूर्वेण शुक्लान्नयुतो
 नीलान्नो दक्षिणेन च ॥ ३९ ॥ पश्चिमेन बलिः पीतो रक्तश्चैवोत्तरेण्णु । यादृशं दिशि यस्या तु दैवत्कारिकल्पितम् ॥ ४० ॥ तादृशस्तत्र दातव्यो बलिर्मन्त्रपुरस्कृतः स्थापने ब्राह्मणभ्येश्च दातव्य
 घृतपायसम् ॥ ४१ ॥ मधुपर्कस्तथा राज्ञे कर्तव्यं गडौदनम् । नक्षत्रेण तु कर्तव्यं मन्त्रेण स्थापनं बुधैः ॥ ४२ ॥ मुहूर्तेनानकूलेन तिथ्या सकरुणने च । एवं तु स्थापनं कृत्वा भित्तिकर्म प्रयोजयत् ॥
 ४३ ॥ भित्तिकर्मणि निवृत्तस्तम्भानां स्थापनं ततः । तिथिनक्षत्रयोगेन शुभने करणं च ॥ ४४ ॥ स्तम्भानां स्थापनं काय रौहिण्या श्रवणं वे । आचार्येण सुयुक्तेन त्रिरात्रोपोषितं च ॥ ४५ ॥
 स्तम्भानां स्थापनं कायं प्राप्तं सूर्योदयं शुभं । प्रथमं ब्राह्मणस्तम्भं सेर्षिस्सर्षपसंस्कृतं ॥ ४६ ॥ सर्वशुक्लो विधिः कार्या दद्यात्पायसमेव च । ततश्च क्षत्रियस्तम्भे वस्त्रमाल्यानुलपेनम् ॥ ४७ ॥ सर्व
 रक्तं प्रदातव्यं द्विजभ्येश्च गडौदनम् । वैश्यस्तम्भे विधिः कार्या दिग्भागं पेश्चिमोत्तरं ॥ ४८ ॥ सर्वं प्रीतं प्रदातव्यं द्विजभ्येश्च घृतौदनम् । शूद्रस्तम्भे विधिः कायः सम्यक्पूर्वोत्तराश्रयं ॥ ४९ ॥
 नीलप्रायं प्रयत्नने कूसरं च द्विजाशनम् । पूर्वोक्तब्राह्मणस्तम्भे शुक्लमाल्यानुलपेनं ॥ ५० ॥ निक्षिपेत्कनकं मूलं केणाभरणसश्रयं । ताम्रं चाधः प्रदातव्यं स्तम्भक्षेत्रियसन्ज्ञकं ॥ ५१ ॥
 वैश्यस्तम्भस्य मूले तु रजतं सम्प्रदापयत् । शूद्रस्तम्भस्य मूले तु दद्यादायसमेव च ॥ ५२ ॥ सर्वेष्वेव तु निक्षिप्ये स्तम्भमूलेषु कुञ्चनम् । स्वस्तिपुण्याहघोषेण जयशब्दने चैव ॥ ५३ ॥ स्तम्भानां
 स्थापनं कायं पुष्पमालापरस्कृतं तस्मै रत्नदानं सगोदानं वस्त्रदानं तस्मै ॥ ५४ ॥ ब्राह्मणांस्तर्पयित्वा तु स्तम्भानुत्थापयत्ततः । अचलं चाप्यकम्पञ्च तथैवावलम्बुनः ॥ ५५ ॥ स्तम्भस्योत्थापने
 सम्यग्दोषा ह्येत प्रेकीर्तिताः । अवृष्टरुक्ता चलने वलनं मृत्युतोभयम् ॥ ५६ ॥ कम्पने परचक्रात्तु भयं भवति दारुणम् । दोषै रतै विहीनस्तम्भमनुत्थापयच्छेवम् ॥ ५७ ॥ पवित्रे ब्राह्मणस्तम्भ
 दातव्या दक्षिणा च गौः । शेषाणां भोजनं कायं स्थापनं कर्तव्यं सश्रयम् ॥ ५८ ॥ मन्त्रपूर्तं च तद्वये नाट्याचार्येण धीमता । पुरोहितं नृषैः भोजयन्मधुपायसैः ॥ ५९ ॥ कर्तृनापि तथा सवान्कूसरा
 लवणोत्तराम् । सर्वमेव विधिं कृत्वा सर्वातोद्यैः प्रवादितैः ॥ ६० ॥ अभिमन्त्र्य यथान्यायं स्तम्भानुत्थापयच्छुचिः । यथाऽचलो गिरिर्मेरुर्हिमवांश्च महाबलः ॥ ६१ ॥ जयावहो नरेन्द्रस्य तथा
 त्वमचलो भव । स्तम्भद्वारं च भित्तिं च नपथ्ये गहमवृच ॥ ६२ ॥ एवमुत्थापयेत्तज्ज्ञो विधिदृष्टने कर्मणा । रङ्गपीठस्य पार्श्वे तु कर्तव्या मत्तवारणी ॥ ६३ ॥ चतुस्तम्भसमायुक्ता रङ्गपीठप्रमाणतः ।
 अध्यर्धहस्तोत्सेधने कर्तव्या मत्तवारणी ॥ ६४ ॥ उत्सेधने तयोस्तुल्यं कर्तव्यं रङ्गमण्डपम् । तस्यां माल्यं च धूपं च गन्धं वस्त्रं तथैव ॥ ६५ ॥ नानावर्णानि देयानि तथा भक्तप्रियो बलिः । आयसं
 तत्र दातव्यं स्तम्भानां कुशै रत्नैः ६६ ॥ भोजने कूसराश्चैव दक्षतव्यं ब्राह्मणाशनम् । एवं विधिपुरस्कारैः कर्तव्या मत्तवारणी ॥ ६७ ॥ रङ्गपीठं ततः कार्यं विधिदृष्टेण कर्मणा । रङ्गशीर्षस्तु कर्तव्यं
 षड्वारुकसमन्वितम् ॥ ६८ ॥ कार्यं द्वारद्वयं चात्र नपथ्ये गहकस्य तु । पूरणे मृत्तिकात्र कृष्णा दयो प्रयत्नतः ॥ ६९ ॥ लाङ्गलेन समुत्कृष्य निर्लोष्टुं गर्शकरम् । लाङ्गले शुद्धवर्णो तद्ध्युर्यो योज्यौ
 प्रयत्नतः ॥ ७० ॥ कर्तारः पुरुषश्चात्र येऽङ्गदोषविविजिताः । अहीनाङ्गैः श्रोतव्या मृत्तिकापिटकै र्नवैः ॥ ७१ ॥ एवंविधैः प्रकर्तव्यं रङ्गशीर्षं प्रयत्नतः । कूमर्पृष्ठं न कर्तव्यं मत्स्यपृष्ठं तथैव ॥ ७२ ॥
 शुद्धादर्शतलाकारं रङ्गशीर्षं प्रशस्यते । रत्नानि चात्र देयानि पूर्वं वज्रं विचक्षणैः ॥ ७३ ॥ वैडूर्यं दक्षिणे पार्श्वे स्फटिकं पश्चिमं तथा । प्रवालमुत्तरे चैव मध्यं ते कुनकं भवंतः ॥ ७४ ॥ एवं रङ्गशिरः
 कृत्वादारुकर्म प्रयोजयेत् । ऊहप्रत्यूहसंयुक्तः नानाशिल्पप्रयोजितम् ॥ ७५ ॥ नानासञ्जवनोपेतं बह्वुव्यालोपशोभितम् । ससालभञ्जिकाभिश्च समन्तात्समलङ्कृतम् ॥ ७६ ॥ निव्यूहं कुहरोपेतं
 नानाग्रथितवेदिकम् । नानाविन्याससंयुक्तं चित्रजालगवाक्षकम् ॥ ७७ ॥ सुपीठधारिणीयुक्तं कपोतालीसमाकलम् । नानाकुट्टिमविन्यस्तैः स्तम्भैः श्राव्यपशोभितम् ॥ ७८ ॥ एवं काष्ठविधिं कृत्वा
 भित्तिकर्म प्रयोजयेत् । स्तम्भं वा नागदन्तं वा वातायनमथापि वा ॥ ७९ ॥ कोणं वा सप्रतिद्वारं द्वारविद्धं न कारयत् । कार्यः शैलुगहाकारैः भूमिनाट्यमण्डपः ॥ ८० ॥ मन्दवातायनोपेतो निर्वातो

धीरशब्दवान् । तस्मान्निवातः कर्तव्यः कर्तुं भिनार्थमण्डपः ॥ ८१ ॥ गम्भीरस्वरता येन कुतपस्य भविष्यति । भित्तिकर्मविधिं कृत्वा भित्तिलपे प्रदांपयत् ॥ ८२ ॥ सुधाकर्म बहिस्तस्य विधातव्यं प्रयत्नतः । भित्तिष्वथ विलिप्तासु परिमृष्टासु सर्वतः ॥ ८३ ॥ समासु जातशोभासु चित्रकर्म प्रयोजयेत् । चित्रकर्मणि चालेख्याः पुरुषाः स्त्रीजनास्तथा ॥ ८४ ॥ लताबन्धाश्च कर्तव्याश्चरितं चात्मभोगजम् । एवं विकृष्टं कर्तव्यं नाट्यवश्मं प्रयोक्तुं भिः ॥ ८५ ॥ पुनरेव हि वक्ष्यामि चतुरश्रस्य लक्षणम् । समन्ततश्च कर्तव्या हस्ता द्वात्रिंशदवे तु ॥ ८६ ॥ शुभभूमिविभागस्थो नाट्यज्ञैर्नाट्यमण्डपः । यो विधिः पूर्वमुक्तस्तु लक्षणं मङ्गलानि च ॥ ८७ ॥ विकृष्टे तान्यशेषाणि चतुरश्रस्योपि कारयत् । चतुरश्रं समं कृत्वा त्वसूत्रेण प्रविभजेत् च ॥ ८८ ॥ बाह्यतः सर्वतः काया भित्तिः श्लिष्टेष्टका दृढा । तत्राभ्यन्तरतः कार्या रङ्गपीठोपरि स्थिताः ॥ ८९ ॥ दश प्रयोक्तुं भिस्तम्भाः शक्ता मण्डपधारणे । स्तम्भानां बाह्यतश्चापि सोपानाकृत् पीठकम् ॥ ९० ॥ इष्टकादारुभिः कार्यं प्रेक्षकाणां निवशनेम् । हस्तप्रमाणैरुत्सेधैर्भूमिभागसुसंज्ञितैः ॥ ९१ ॥ रङ्गपीठावलोक्यं तु कुर्यादासनजं विधिम् । षडन्यानन्तरे चैव कुनः स्तम्भान्यथादिशम् ॥ ९२ ॥ विधिना स्थापयेत्तज्ञो दृढान्मण्डपधारणे । अष्टौ स्तम्भान्पुनश्चैव क्लेषामुपरि कल्पयेत् ॥ ९३ ॥ स्थाप्यं चैव क्ततः पीठमष्टहस्तप्रमाणतः । विद्वांस्यमष्टहस्तं च पीठं तेषु ततो न्यसत् ॥ ९४ ॥ तत्र स्तम्भाः प्रदातव्यास्तज्ञैर्मण्डपधारणे । धारणीधारणास्ते च शालस्त्रीभिरलङ्कृताः ॥ ९५ ॥ नेपथ्यगहकृच्चैव क्ततः कायं प्रयत्नतः । द्वारं चैव क्तवत्तत्रे रङ्गपीठप्रवेशनम् ॥ ९६ ॥ जनप्रवेशनं चान्यदाभिमुख्यं कारयेत् । रङ्गस्याभिमुखं कायं द्वितीयं द्वारमव तेषु ॥ ९७ ॥ अष्टहस्तं तु कर्तव्यं रङ्गपीठं प्रमाणतः । चतुरश्रं समतलं वदिकोसमलङ्कृतम् ॥ ९८ ॥ पूर्वप्रमाणनिर्दिष्टा कर्तव्या मत्तवारणी । चतुःस्तम्भसमायुक्ता वेदिकायास्तु पार्श्वतः ॥ ९९ ॥ समुन्नतं समं चैव ब्रह्मशीषं तं कारयत् । विकृष्टे तून्नतं कायं चतुरश्रं समं तथा ॥ १०० ॥ एवमेतने विधिना चतुरश्रं गहं भवत् । अतः परं प्रवक्ष्यामि त्र्यश्रगोहस्य लक्षणम् ॥ १०१ ॥ त्र्यश्रं त्रिकोणं कर्तव्यं नाट्यवश्मं प्रयोक्तुं भिः । मध्ये त्रिकोणमवोस्य रङ्गपीठं तु कारयत् ॥ १०२ ॥ द्वारं तैर्नैकैर्गणे कर्तव्यं तस्य वश्मनेः । द्वितीयं चैव कर्तव्यं रङ्गपीठस्य पृष्ठतः ॥ १०३ ॥ विधिर्यश्चतुरश्रस्य भित्तिस्तम्भसमाश्रयः । स तु सर्वः प्रयोक्तव्यश्चस्यापि प्रयोक्तुं भिः ॥ १०४ ॥ एवमेतने विधिना कार्या नाट्यगृहा बुधैः । पुनरेषां प्रवक्ष्यामि पूजामेव यथाविधिः ॥ १०५ ॥ इति भारतीये नाट्यशास्त्रे मण्डपविधानो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

Глава 3

Поклонение сцене и Богам

Освящение Натья-грехи

Как только будет готова Натья-грехи (Театр) и выполнены все необходимыми требования по его обустройству, в нём в течении семи дней вместе с коровами должны оставаться Брамины, совершающие Джапа (шептание молитв). Затем главный жрец, совершив обряд омовения, очищенный Мантрами, покрыв своё тело, с наступлением вечера должен расположиться на Ранга-питхе (сцене). Он должен

поститься (и медитировать) в течении трёх ночей, должен быть самообузданным и дисциплинированным, а также не должен менять одежду и находиться на одном и том же месте. \\3-1-3\\

Боги, к которым следует обращаться

Он должен поприветствовать Шиву, Брахму, Брыхас-пати, Вишну, Индру, Гуху, Сарасвати, Лакшми, Сидди, Медху, Смрыти, Мати, Луну, Солнце, Ветер, покровителей (восьми) направлений (света), Ашвинов, Митру, Огонь, всех небесных богов, Рудр, Варны, Калу, Кали, Смерть, Рок, Время, оружие Вишну, Васуки - повелителя змей, молнию Индры, Свет, Океаны, Гандхарвов, Апсар, Мудрецов, Якшей, Гухьяков, множество духов и божественных мудрецов.

Со сложенными руками он должен склониться перед ними всеми, которые должны занять свои соответствующие места и затем, взывая к ним, он должен произнести следующее: \\3-4-9\\

Молитва богам и прочим существам

"Пожалуйста, защитите нас этим вечером на этом Натья-представлении, - вы и ваша свита помогите нам, пожалуйста".

Поклонившись таким образом всем богам, (также как) и музыкальным инструментам, необходимым для успеха Натьи, необходимо обратиться со словами поклонения к Джарджаре («истрёпанному» - стягу Индры) \\3-10-14\\:

त्वं महेन्द्रप्रहरणं सर्वदानवसूदनम् ।

TVAN* MAHe-ENDRA-PRAHARA.NAM* SARVA-DA:NAVA-SU:DANAM
Ты (о Джарджара) - Великого Индры оружие, Всех Данавов подчинившее (порядку),

निर्मितस्सवदेवै ऋवविघ्ननिबहणम् ॥ १३ ॥

NIRMITAS-sARVA-DEVAi`Sh-ChA SARVA-VIGHNA-NIBARHA.NAM \\ 3-13 \\
созданный всеми (тридцатью) Богами же (как атрибут), все препятствия разрушающий,

नृ पस्यविजयं शसं रिपूणा चं पराजयम् ।

NRi-PASYA VIJAYAM* `ShAN*SA RIPU:.NA:N.* ChA PARA:JAYAM*
(всякому царю -) людей защитнику (сулящий) победу, (и на) проклятие врагам же - поражение,

गोब्राह्मणशिवं चै ऋट्यस्य च विवर्धनम् ॥ १४ ॥

GO-BRA:HMA.NA-`ShIVAN.* ChA-iVA NA:.TYASYA ChA VIVARDHANAM \\ 3-14 \\
(созданный) «коровам» жреца (- словам Брахмы на) счастье, а также
(и театрального) представления же (успеху) способствующий. (Поклонение тебе.)

Возжигание лампы

Делая всё это согласно правилам, оставаясь в Натья-мандапе, жрец должен начать поклонение сцене на рассвете. Это должно быть сделано в первые три четверти созвездий Ардхи или Магхи; либо под созвездиями Ашлеса или Мулы.

И только затем совершающий обряд должен зажечь лампаду на сцене и поклониться божествам. \\3-15-16\\

Размещение богов

На исходе дня, в момент наиболее страшный и наполненный безжалостными Бхутами (мёртвыми духами), он должен испить воды и расположить богов согласно надлежащим обрядам. На их руках должны быть красные браслеты, на их тела должна быть нанесена красная сандаловая паста, и также им должны быть предложены красные цветы и красные фрукты. Они должны быть посыпаны ячменём, очищенным жареным рисом, необработанным рисом, порошком Нага-пушпа и очищенным от шелухи шафраном. Затем в подготовленном месте должна быть нарисована Мандала (сакральное изображение). Периметр всех четырех сторон квадрата (это и есть форма Мандалы) в сумме должна быть равна 16 локтям и с каждой из сторон должна находиться «дверь». В центре (т.е. внутри Мандалы) должны быть проведены две горизонтальные и две вертикальные линии. В созданных таким образом девяти квадратах должны быть установлены божества.

Распределение различных богов следует делать так:

Брахма на лотосе должен находиться в центральном квадрате; в восточном - Шива с его Бхута-ганами (свита, состоящая из мёртвых духов), Нараяна (Вишну), Индра, Сканды, Солнце, Ашвины, Луна, Сарасвати, Лакшми, Шраддха и Медха - в юго-восточном квадрате; Агни (огонь), Сваха, Вишвадевалы, Гандхарвы, мудрецы и Рудры - в южном квадрате; Яма, Митра со свитой, Питары (предки), Пишачи, Арагасы (змеи) и Гухьяки - в юго-западном квадрате; Ракшасы и все Бхуты - в западном квадрате; Варуна и океаны - в северо-западном квадрате; семь Вайю и Гаруда вместе с птицами - в северном квадрате, Кубера, Натья-матри (лит. матери Натьи), Якши со свитой - в северо-восточном квадрате; Повелители Ганов (прообр. ангелов), такие как Нанди, Брахма-риши и множество Бхутов - на своих надлежащих местах. Подобным же образом на восточной колонне должен быть установлен Санат-кумара, на южной - Дакша, на северной - Граманья (сельское божество) и на западной - Сканды.

Таким образом различные боги в своём надлежащем виде и присущем цвете одежд и с соответствующими воздаяниями должны быть установлены в предопределённых местах. \\3-17-32\\

Поклонение различным божествам

Разместив богов по надлежащим местам согласно правил, им необходимо совершить поклонение должным образом.

Богам необходимо преподнести белые цветы и умащения; Агни (огню), Гандхарвам и Сурье (солнцу) - красные цветы и мази; после подношения цветов, мазей и ладана в определённом порядке и согласно правил должно быть совершено соответствующее подношение пищи (Бали): Мадхупарка (топлёное масло - Гхи) - Брахме, Паяса (блюдо из молока) - Сарасвати, Модака (сладости) - Шиве, Вишну, Индре и остальным, рис с топлёным маслом - Агни, приготовленный рис с тёмной патокой - Солнцу и Луне, мёд и Паясу - Вишвадевалым, Гандхарвам и мудрецам, лепёшки и сладости - Яме и Митре, Гхи и молоко - Питарам (предкам), Пишачам и Урагасам (змеям), сырое и приготовленное мясо - Бхутов сообществу вместе с хмельным питьём и пророщенным горошком.

Подобным образом необходимо поклониться Маттаварани. В этом случае преподношения должны быть такими: сырое и готовое мясо - Ракшасам, хмельное и мясо - Данавам, лепёшки и сладости (Уткарика) и варёный рис - ранее не упомянутым богам; рыба и мучные изделия - Океанам и рекам, Гхи и Паяса - Варуне, различные фрукты и корни - мудрецам, различные виды еды - богам ветра и птицам, лепёшки и еду - Матерям Натьи и Кубере с его свитой. Именно таким образом должна быть предложена Бали, состоящая из различных типов пищи.

Теперь я дам Мантры, которые необходимо читать вслух во время преподношения Бали:

देवद्वे महाभाग सर्वलोकपितामह ।

DEVA-DEVA MAHA:-BHA:GA SARVA-LOKA-PITA:MAHA

(О Брахма, тридцати) богов Бог, о Великосчастливый, о (по отношению ко) всем людям Прародитель,

मन्त्रपूतमिमं सर्वं प्रतिगृहीष्व मे बलिम् ॥ ४७ ॥

MANTRA-PU:TAM-IMAN* SARVAN* PRATIGRIH.NI:ShVA ME BALIM || 3-47 ||

Мантрой очищенную эту всю прими (от) меня пищу.

В следующих 24-х строфах упоминаются Мантры, адресованные Шиве, Вишну, Индре, Сканде, Сарасвати, Лакшми, Сиддхи, Мати, Медхе, Маруте (Ветру), Ракшасам, Агни, Сурье, Соме (Луне), Повелителям Ганов, Питарам, Бхутам, Камапале, Нараде, Тумбуре, Вишвавасу, Гандхарвам, Яме (Богу смерти), Митре, Паннагам, Варуне с океанами и реками, Гаруде. Кубере, Гухьякам, Якшасам, Матерям Натьи, оружию Рудры, оружию Вишну, Кале, Мрытью и Нияти (обычный синоним Ямы), божествам архитектуры, пребывающим в Маттаварани и всем остальным богам и Гандхарвам десяти «квадратов», находящимся на земле, в воздухе или на небесах. ||3-33-71a||

Поклонение полному кувшину и Джарджаре

Затем в центре сцены необходимо разместить сосуд (Кумбха), наполненный водой и украшенный гирляндами из листьев, и золото должно быть предложено (или на сосуд должна быть нанесена золотистая и/или красная краска). Все музыкальные инструменты должны быть накрыты тканью и им необходимо совершить поклонение, преподнеся мази, цветы, ладан и пищу.

После поклонения всем богам в соответствующем порядке, без каких либо промедлений необходимо совершить поклонение Джарджаре. Его верхняя часть (шпиль) должна быть украшена белой тканью (лентами), (декоративный) узел Рудры на флагштоке - (лентами) из голубой ткани, узел Вишну - (лентами) из жёлтой ткани, узел Сканды - (лентами) из красной ткани, и узел у самого основания - (лентами) из разноцветных тканей. Всё это предназначено для благополучия. Каждому узлу должны быть предложены цветы, мази и ладан соответствующих цветов. И после такого поклодения для устранения преград Джарджара должен быть почтён цветами, мазями и ладаном со следующей Мантрой:

"Бог Брахма и остальные создали тебя для уничтожения Вигхнавов (препятствий). Ты очень смел, у тебя крепкое тело и ты так же твёрд, как Ваджра (алмаз и/или оружие Индры). Пусть Бог Брахма вместе с остальными богами защитит твой шпиль, Шива пусть защитит следующий (нижний) уровень, Вишну - третий, Кумара - четвёртый и Васуки (лит. Лучший из змей) - основной уровень. Пусть все боги защитят тебя и пусть ты будешь благоприятен для нас. О разрушитель врагов, ты рождён под созвездием Абхиджит. Принеси победу и процветание нашему королю".

После поклонения и совершения таким образом подношения Джарджаре, жрец должен исполнить Хому (подношение масла Гхи жертвенному огню) с Мантрами. Факелами, зажжёнными от жертвенного огня, необходимо приветственно размахивать перед королём, танцовщицами и музыкантами. Они должны быть окроплены очищенной Мантрами водой. Затем к ним следует обратиться с такими словами: "С какими бы добродетелями вы не были рождены, пускай они всегда остаются в вас". И затем для успеха Натья-йоги (представления) необходимо попросить благословения для них:

सरस्वती धृतिर्मेधा ह्रीः श्रीर्लक्ष्मीस्स्मृतिमर्तिः ।

SARASVATI: DHRiTIR - MEDHA: HRI:h SHRI:R-LAK.ShMI:S-sMRiTIR-MATIH
(Пусть богини) Сарасвати, Дхрйти, Медха, Хри, Шри, Лакшми, Смрити (и) Мати

पान्तु वो मातरः सौम्यास्सिद्धिदाश्च भवन्तु वः ॥ ८७ ॥

PA:NTU VO MA:TARAh SAuMYA:S - sID:HI-DA:`Sh - ChA BHAVANTU VAh ॥ 3-87 ॥
защитят вас, - Матери луноподобные, - (и они), успех дарующие же, (пусть) будут (благосклонны к) вам.

После совершения Хомя с Мантрами и согласно обрядам, жрец должен лить масло Гхи в жертвенный огонь и затем Натьячарья, учитель танцев, должен разбить (установленный на сцене) сосуд. Если он не разобьётся, то это означает угрозу королю со стороны его врагов. Если же он разобьётся, то тогда непременно враги короля будут уничтожены и у Натьячарья нет оснований опасаться (относительно успеха представления). \\3-716-89\\

Освящение сцены

Держа зажжённый факел, жрец должен бежать вокруг (по) сцене, радостно крича, щёлкая пальцами, поворачиваясь снова и снова, создавая громкий шум, и, таким образом освещая всю сцену, должен прийти к её центру. Сцены сражений должны разыгрываться под громкий аккомпанимент раковины, барабана, Мриданга и Панава. Если в ходе этого предметы ломаются, порежутся или порвутся, с кровью, виднеющейся на ранах, это будет хорошим знаком, означающим успех.

Правильно освящённая сцена принесёт удачу королю, а также молодым и старым города и села. \\3-90-93\\

Хорошие и плохие результаты

Однако, если освящение не было совершено согласно определённым правилам, или если божества не были размещены правильно, это станет причиной неудачного выступления и бед для короля. Кем бы ни был тот, кто своевольно пойдёт против правил и поклонений, он потерпит поражение и его ожидает перерождение в более низком виде. Поклонение божествам сцены равно религиозному жертвоприношению, поэтому представления не должны проходить без такого поклонения. Боги, которым поклонились и которых почтили (должным образом), возблагодарят соответственно, поэтому должны быть приложены все усилия для поклонения сцене. Ни один огонь, раздуваемый сильными ветрами, не догорит так быстро, как неправильное поклонение.

Во время совершения поклонения Натьячарья должен быть чистым, дисциплинированным, спокойным и преданным. Тот, кто со смущённым разумом совершает неправильное подношение, должен будет искупить вину, также как и жертвователь, совершающий подношение без Мантр.

В недавно построенной Натья-грехе выступающие должны следовать вышеупомянутой процедуре поклонения божествам сцены во время представления.

Так заканчивается третья глава "Натья-шастры" Бхарата под названием "Поклонение сцене и Богам". \\3-94-102\\

इति भारतीये नाट्यशास्त्रे मण्डपविधानो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

॥ नाट्यशास्त्रम् अध्याय ३ ॥

॥ श्रीरस्तु ॥ भरतमुनिप्रणीतं नाट्यशास्त्रम् अथ तु तीयोऽध्यायः

सर्वलक्षणसम्पन्ने कृत्वाट्यगृहेशुभे । गावो वसेयुः सप्ताहं सह जप्यपरैर्द्विजैः ॥ १ ॥ ततोऽधिवासयेद्वशेम रङ्गपीठं तथै क्व । मन्त्रपूतेन तोयेन प्रोक्षिताङ्गो निशागमे ॥ २ ॥ यथास्थानान्तरगतो दीक्षितः प्रयतः शुचिः । त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा नाट्याचार्योऽहताम्बरः ॥ ३ ॥ नमस्कृत्सहादेव सर्वलोकोद्भवं भवम् । जगत्पितामहं चै क्विष्णुमिन्द्रं गुहं तथा ॥ ४ ॥ सरस्वतीं च लक्ष्मीं च सिद्धिं मेधा धृतिं स्मृतिम् । सोमं सूर्यं च मरुतो लोकपालांस्तथाश्विनौ ॥ ५ ॥ मित्रमग्निं सुरान्वर्णान् रुद्रान्कालं कलिं तथा । मृत्सुं च नियतिं चै क्कालदण्डं तथै क्व ॥ ६ ॥ विष्णुप्रहरणं चै बागराजं च वासुकिम् । वज्रं विद्युत्समुद्रांश्च गन्धर्वाप्सरसो मुनीन् ॥ ७ ॥ भूतान् पिशाचान् यक्षांश्च गुह्यकांश्च महेश्वरान् । असुरान्नाट्यविघ्नांश्च तथाऽन्यान्दै त्यक्षसान् ॥ ८ ॥ तथा नाट्यकुमारीश्च महाग्रामण्यमेव च । यक्षांश्च गुह्यकांश्चै क्कृतसङ्घास्तथै क्व ॥ ९ ॥ एतांश्चान्यांश्च देवर्षीन्प्रणम्य रचिताञ्जलिः । यथास्थानान्तरगतान्समावाह्य ततो वदेत् ॥ १० ॥ भवद्भिर्नो निशायां तु कर्तव्यः सम्परिग्रहः । साहाय्यं चै क्कदातव्यमस्मिन्नाट्ये सहानुगैः ॥ ११ ॥ सम्पूज्य सर्वानेकत्र कुतपं सम्प्रयुज्य च । जर्जराय प्रयुञ्जीत पूजां नाट्यप्रसिद्धये ॥ १२ ॥ त्वं महेन्द्रप्रहरणं सर्वदानवसदूनम् । निर्मितस्सवदेवैश्च सर्वविघ्ननिबहर्णम् ॥ १३ ॥ नृपस्यविजयं शंस रिपूणां च पराजयम् । गोब्राह्मणशिवं चै क्कनाट्यस्य च विवर्धनम् ॥ १४ ॥ एवं कृत्वा यथास्थान्यायमुपास्यं नाट्यमण्डपे । निशायां तु प्रभातायां पूजनं प्रक्रमेदिह ॥ १५ ॥ आर्द्रायां वा मघायां वा याम्ये पूर्वेषु वा त्रिषु । आश्लेषामूलयोवापि कर्तव्यं रङ्गपूजनम् ॥ १६ ॥ आचार्येण तु युक्तेन शुचिना दीक्षितेन च । रङ्गस्योद्योतनं कार्यं देवतानां च पूजनम् ॥ १७ ॥ दिनान्ते दारुणे घोरे मुहूर्ते यमदै वेता आचम्य तु यथान्यायं देवता वै निवेशयत् ॥ १८ ॥ रक्ताः प्रतिसराः सूत्रं रक्तगन्धाश्च पूजिताः । रक्ताः सुमनसश्चैव यच्च रक्तं फलं भवेत् ॥ १९ ॥ यवैस्सिद्धार्थकैर्लाजैस्तैः शालितण्डुलैः । नागपुष्पस्य चूर्णेन वितुषाभिः प्रियङ्गुभिः ॥ २० ॥ एतैर्द्रव्यैर्बुधैस्तु कुर्याद्देवतानां निवेशनम् । आलिखेन्मण्डलं पूर्वं यथास्थानं यथाविधिः ॥ २१ ॥ समन्तस्तश्च कर्तव्यं हस्ता षोडश मण्डलम् । द्वाराणि चात्र कुर्वीत विधानेन चतुर्दिशम् ॥ २२ ॥ मध्ये चै वाक्कर्तव्ये द्वे रेख तिर्यग्ध्वर्गे । तयोः कक्ष्याविभागेन दै वतानिनिवेशयत् ॥ २३ ॥ पद्मोपविष्टं ब्रह्माणं तस्य मध्ये निवेशयत् । आदौ निवेश्यो भगवान्सार्धं भूतगणैश्चिवाः ॥ २४ ॥ नारायणो महेन्द्रश्च स्कन्दः सूर्योऽश्विनौ शशी । सरस्वती च लक्ष्मीश्च श्रद्धा मेधा च पूर्वतः ॥ २५ ॥ पूर्वर्दक्षिणतो वह्निर्निवेश्यः स्वाहया सह । विश्वेदेवोः सगन्धर्वा रुद्राः सर्पगणास्तथा ॥ २६ ॥ दक्षिणेन निवेश्यस्तु यमो मित्रश्च सानुगः । पितृन्पिशाचानुरगान् गुह्यकांश्च निवेशयत् ॥ २७ ॥ नैऋत्यां राक्षसांश्चै क्कभूतानि च निवेशयत् । पश्चिमायां समुद्रांश्च वरुणं यादसां पतिम् ॥ २८ ॥ वायव्यायां दिशि तथा सप्त वायुनिवेशयत् । तत्रै वनिवेश्यस्तु गरुडः पक्षिभिः सह ॥ २९ ॥ उत्तरस्यां दिशि तथा धनदं संनिविशयत् । नाट्यस्य मातृश्च तथा यक्षानथ सगुह्यकान् ॥ ३० ॥ तथै वोत्तरपूर्वायान्याद्यांश्च गणेश्वरान् । ब्रह्मर्षिभूतसङ्घांश्च यथाभागं निवेशयत् ॥ ३१ ॥ स्तम्भे सनत्कुमारं तु दक्षिणे दक्षमेव च । ग्रामण्यमुत्तरे स्तम्भे पूजार्थं संनिविशयत् ॥ ३२ ॥ अनेनै अवविधानेन यथास्थानं यथाविधि । सुप्रसादानि सर्वाणि दै वतानिनिवेशयत् ॥ ३३ ॥ स्थाने स्थाने यथान्यायं विनिवेश्य तु देवताः । तासां प्रकुर्वीत ततः पूजनं तु यथाहृतः ॥ ३४ ॥ देवताभ्यस्तु दातव्यं सितमाल्यानुलेपनम् । गन्धर्ववह्निसूर्योभ्यो रक्तमाल्यानुलेपनम् ॥ ३५ ॥ गन्धं माल्यं च धूपं च यथावदनुपूर्वशः । दत्त्वा ततः प्रकुर्वीत बलिं पूजां यथाविधिः ॥ ३६ ॥ ब्रह्माणं मदुर्कपणं पायसेन सरस्वतीम् । शिवविष्णुमहेन्द्राद्याः सम्पूज्या मोदकै रथा ३७ ॥ घृ तौदेन हृतभुक्सोमकों तु गुडौदनैः । विश्वेदेवोः सगन्धर्वा मुनयो मधुपायसैः ॥ ३८ ॥ यममित्रौ च सम्पूज्यावपू र्बकै स्तथा । पितृन्पिशाचानुरगान् सर्पिःक्षीरेण तर्पयेत् ॥ ३९ ॥ पक्वानेन तु मांसने सुरासीथफुलासवैः

।अर्चयेद्भूतसङ्घाश्च चणकैः पललाप्लुतैः ॥ ४०॥ अनेनै वविधानेन सम्पूज्या मत्तवारणी ।पक्रामेन तु मांसने सम्पूज्या रक्षसां गणाः ॥ ४१॥ सुरामांसप्रदानेन दानवान्प्रतिपूजयेत् ।शेषान्दवेगणास्तज्जङ्घः सापूपोत्कारिकौदनैः ॥ ४२॥ मत्स्यै च पिष्टभक्ष्यै श्चागरान्सरितस्तथा ।सम्पूज्य वरुणं चापि दातव्यं घृ तपायसम् ॥ ४३॥ नानाफूलफलश्चापि मुनीन्सम्प्रतिपूजयेत् ।वायूंश्च पक्षिणश्चै वविचित्रै भक्ष्यभोजनैः ॥ ४४॥ मातृर्नाट्यस्य सर्वास्ता धनदं च सहानुगैः ।अपूपैर्लाजिकामिश्रैर्भक्ष्यैश्चैः श्रुजयेत् ॥ ४५॥ एवमेषा बलिः कार्यो नानाभोजनसंश्रयः ।पुनर्मन्त्रविधानेन बलिकर्म च वक्ष्यते ॥ ४६॥ देवदवे महाभाग सर्वलोकपितामह ।मन्त्रपूतमिमं सर्वं प्रतिगृहीष्व मे बलिम् ॥ ४७॥ देवदवे महाभाग गणेश त्रिपुरान्तक ।प्रगृह्यता बलिर्देव मन्त्रपूतो मयोद्यतः ॥ ४८॥ नारायणामितगते पद्मनाभ सुरोत्तम ।प्रगृह्यता बलिर्देव मन्त्रपूतो मयार्पितः ॥ ४९॥ पुरन्दरामरपते वज्रपाणे शतक्रतो ।प्रगृह्यता बलिर्देव विधिमन्त्रपुरस्कृ तः ॥ ५०॥ देवसनोपत स्कन्द भगवन् शङ्करप्रिय ।बलिः प्रीतेन मनसा षण्मुख प्रतिगृह्यताम् ॥ ५१॥ (महादेव महायोगिन्देवदवे सुरोत्तम ।सम्प्रगृह्य बलिं देव रक्ष विघ्नात्सदोत्थितात् ॥)देवि देवमहाभाग सेरस्वति हरिप्रिये ।प्रगृह्यता बलिर्मातमर्या भक्त्या समर्पितः ॥ ५२॥ नानानिमित्तसम्भूताः पौलस्त्याः सर्व एव तुराक्षसेन्द्रा महासत्वाः प्रतिगृहीत मे बलिम् ॥ ५३॥ लक्ष्मीः सिद्धिर्मतिर्मेधा सर्वलोकनमस्कृ ताः ।मन्त्रपूतमिमं देव्यः प्रतिगृह्णन्तु मे बलिम् ॥ ५४॥ सर्वभतूनुभावज्ञ लोकजीवन मारुत ।प्रगृह्यता बलिर्देव मन्त्रपूतो मयोद्यतः ॥ ५५॥ देववक्र सुरश्रेष्ठ धूमकेतो हुताशन ।भक्त्या समुद्यतो देव बलिः सम्प्रति गृह्यताम् ॥ ५६॥ सर्वग्रहाणां प्रवर तेजोराश दिवाकर ।भक्त्या मयोद्यतो देव बलिः सम्प्रति गृह्यताम् ॥ ५७॥ सर्वग्रहपते सोम द्विजराज जगत्प्रिय ।प्रगृह्यतामषे बलिर्मन्त्रपतू मयोद्यतः ॥ ५८॥ महागणेश्वराः सर्वे नन्दीश्वरपुरोगमाः ।प्रगृता बलिर्भक्त्या मया सम्प्रति चोदितः ॥ ५९॥ नमः पितृभ्यः सर्वेभ्यः प्रतिगृह्णन्त्विमं बलिम् ।(भूतेभ्यश्च नमो नित्यं येषामषे बलिः प्रियः ।)कामपाल नमो नित्यं यस्यायं ते विधिः कृ तः ॥ ६०॥ नारदस्तुम्बरुश्चै क्वेश्वावसुपुरोगमाः ।परिगृह्णन्तु मे सर्वे गन्धर्वा बलिमुद्यतम् ॥ ६१॥ यमो मित्रश्च भगवानीश्वरौ लोकपूजितौ ।इमं मे प्रतिगृहीता बलिः मन्त्रपुरस्कृ तम् ॥ ६२॥ रसातलगतेभ्यश्च पन्नगेभ्यो नमो नमः ।दिशन्तु सिद्धिं नाट्यस्य पूजिताः पापनाशनाः ॥ ६३॥ सर्वाम्भसां पतिर्देवो वरुणो हंसवाहनः ।पूजितः प्रीतमानस्तु ससमुद्रनदीनदः ॥ ६४॥ वै नेतयमहासत्व सर्वपक्षिपते विभो ।प्रगृह्यता बलिर्देव मन्त्रपूतो मयोद्यतः ॥ ६५॥ धनाध्यक्षो यक्षपतिर्लोकपालो धनेश्वरः ।सगृह्यकस्सयक्षश्च प्रतिगृह्णातु मे बलिम् ॥ ६६॥ नमोऽस्तु नाट्यमातृभ्यो ब्राह्म्याद्याभ्यो नमोनमः ।सुमन्वीभिः प्रसन्नाभिर्बलिरद्य प्रगृह्यताम् ॥ ६७॥ रुद्रप्रहरणं सर्वं प्रतिगृह्णातु मे बलिम् ।विष्णुप्रहरणं चै क्लीष्णुभक्त्या मयोद्यतम् ॥ ६८॥ तथा कृ तान्तकालश्च सर्वप्राणिवधेश्वरौ ।मृ त्युश्चैन्यतिश्चै ऋतिगृह्णातु मे बलिम् ॥ ६९॥ याश्चास्यां मत्तवारण्यां संश्रिता वस्तुदेवताः ।मन्त्रपूतमिमं सम्यक्प्रतिगृह्णन्तु मे बलिम् ॥ ७०॥ अन्ये ये देवगन्धर्वा दिशो दश समाश्रिताः ।दिव्यान्तरिक्षाभौमाश्च तेभ्यश्चाय बलिः कृ तः ॥ ७१॥ कुम्भं सलिलसम्पूर्णं पुष्पमालापरस्कृ त्मा पयेद्रङ्गमध्य ते सुवर्णं चात्र दापयेत् ॥ ७२॥ (आतोद्यानि तु सर्वाणि कृ त्वस्त्रोत्तराणि तु ।गन्धै ऋष्यै श्रुपै श्चाक्ष्यै ऋष्यै श्रुजयेत् ॥ पूजयित्वा तु सर्वाणि दे वतान्निश्चक्रमम् ।जर्जरस्त्वभिसम्पज्युः स्यात्ततो विघ्नजर्जरः ॥ ७३॥ श्वेत शिरसि वस्त्रं स्यान्नीलं रौद्रे च पर्वणि ।विष्णुपर्वणि वै पीतं रक्तं स्कन्दस्य पर्वणि ॥ ७४॥ मृडपर्वणि चित्रं तु देय वस्त्रं हितार्थिना ।सदृशं च प्रदातव्यं धूपमाल्यानुलेपनम् ॥ ७५॥ आतोद्यानि तु सर्वाणि वासोभिरवगुण्ठयेत् ।गन्धै ऋष्यै श्रुपै श्चाक्ष्यभोजै श्रुजयेत् ॥ ७६॥ सर्वमेव विधिं कृ त्वगन्धमाल्यानुलेपनैः ।विघ्नजर्जरणार्थं तु जर्जरं त्वभिमन्त्रयेत् ॥ ७७॥ अत्र विघ्नविनाशार्थं पितामहमुखैस्सुरैः ।निर्मितस्त्वं महावीर्यो वज्रसारो महातनुः ॥ ७८॥ शिरस्ते रक्षतु ब्रह्मा सर्वैर्देवगुणै अल्लह ।द्वितीयं च हरः पर्व त् तीक्ष्ण जनार्दनः ॥ ७९॥ चतुर्थं च कुमारस्ते पञ्चमं पन्नगोत्तमः ।नित्यं सर्वेऽपि पान्तु त्वां सुरार्थं च शिवो भव ॥ ८०॥ नक्षत्रेऽभिजिति त्वं हि प्रसूतोऽहितसदून ।जयं चाभ्युदयं चै ऋार्थिवस्य समावह ॥ ८१॥ जर्जरं पूजयित्वैवं बलिं सर्वं निविद्य च ।अग्नौ होमं ततः कुर्यान्मन्त्राहुइतिपरुस्कृ त्मा ॥ ८२॥ हुताश एव दीप्ताभिरुल्काभिः परिमार्जनम् ।नृ पतेर्नर्तकीनां च कुर्यादीत्यभिवधनम् ॥ ८३॥ अभिद्योत्य सहातोद्यै नृ पस्मिंकीस्तथा ।मन्त्रपूतेन

तोयेन पुनरभ्युक्ष्य तान्वदेत् ॥ ८४ ॥ महाकुले प्रसूताः स्थ गुणौघै श्वाप्यङ्कृताः । यद्वो जन्मगुणोपेत तद्वो भवतु नित्यशः ॥ ८५ ॥ एवमुक्त्वा ततो वाक्यं नृ पतूँ भेतसुधः । नाट्ययोगप्रसिद्धर्थमाशिषस्सम्प्रयोजयेत् ॥ ८६ ॥ सरस्वती धृतिर्मेधा हीः श्रीर्लक्ष्मीस्स्मृतिमर्तिः । पान्तु वो मातरः सौम्यास्सिद्धिदाश्च भवन्तु वः ॥ ८७ ॥ होमं कृ त्वग्रथान्यायं हविर्मन्त्रपुरस्कृ त्म । भिन्द्यात्कुम्भं ततश्चै ब्नाट्याचार्यः प्रयत्नतः ॥ ८८ ॥ अभिन्ने तु भवेत्कुम्भ स्वामिनः शत्रुतो भयम् । भिन्ने चै ब्बु विज्ञेयः स्वामिनः शत्रुसंक्षयः ॥ ८९ ॥ भिन्ने कुम्भे ततश्चै ब्नाट्याचार्यः प्रयत्नतः । प्रगृह्य दीपिकां दीप्तां सर्वं रङ्गं प्रदीपयेत् ॥ ९० ॥ क्ष्वेडितै स्फोटितै श्चै वक्त्रिगतै श्च धावितै रङ्गमध्ये तु तां दीप्तां सशब्दां सम्प्रयोजयेत् ॥ ९१ ॥ शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषै र्मृ दङ्गपणवै स्तस्पर्शातोद्यै : प्रणदितै रङ्गे युद्धानि कारयेत् ॥ ९२ ॥ तत्र च्छिन्नं व भिन्नं च दारितं च सशोणितम् । क्षतं प्रदीप्तमायस्तं निमित्तं सिद्धिलक्षणम् ॥ ९३ ॥ सम्यगिष्टस्तु रङ्गो वै स्वामिनः शुभमावहेत् । पुरस्याबालवृ द्धस्य तथा जानपदस्य च ॥ ९४ ॥ दुरिष्टस्तु तथा रङ्गो दै वतै र्दुष्टलक्ष्मिनाट्यविध्वसनं कुर्यान्नृ पस्य च तथाऽशुभम् ॥ ९५ ॥ य एवं विधिमुत्सृज्य यथेष्ट सम्प्रयोजयेत् । प्राप्नोत्यपचयं शीघ्रं तिर्यग्योनिं च गच्छति ॥ ९६ ॥ यज्ञेन सम्मित ह्यंतद्रेङ्गदै वतूपजनम् अपजूयित्वा रङ्ग तु नै र्भक्षा प्रयोजयत् ॥ ९७ ॥ पूजिताः पूजयन्त्येत मोनिता मानयन्ति च । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यं रङ्गपजनम् ॥ ९८ ॥ न तथा प्रदहत्यग्निः प्रभञ्जनसमीरितः । यथा ह्यपप्रयोगस्तु प्रयत्नो दहति क्षणात् ॥ ९९ ॥ शास्त्रज्ञेन विनीतने शुचिना दीक्षितन चे । नाट्याचार्येण शान्तेन कर्तव्यं रङ्गपजनम् ॥ १०० ॥ स्थानभ्रष्टं तु यो दद्याद्बलिमुद्विग्नमानसः । मन्त्रहीनो यथा होता प्रायश्चित्ती भवेत्तु सः ॥ १०१ ॥ इत्ययं यो विधिर्दृष्टो रङ्गदै वतूपजनेन न नाट्यगह कायुः प्रेक्षाया च प्रयोक्तु भिः ॥ १०२ ॥

इति भारतीये नाट्यशास्त्र रेङ्गदै वतूपजन्नामं तु तीयोऽध्यायसमाप्तः ।

ПРОДОЛЖЕНИЕ СЛЕДУЕТ...